

Ondernemend beheren in het doorstroomgebied Noordwaard

W. Dijkman
E. Hees

Ondernemend beheren in het Doorstroomgebied Noordwaard

Een onderzoek naar beheer en gebruik van het
Doorstroomgebied door blijvende agrariërs

Wim Dijkman

Eric Hees

CLM Onderzoek en Advies BV

Culemborg, 2011

CLM 759 - 2011

Opdrachtgevers: Projectbureau Ontpoldering Noordwaard
Rijkswaterstaat Zuid Holland

Abstract   Onderzoek naar de belangstelling van agrariërs voor deelname aan Gebruik en beheer van het Doorstroomgebied. Het onderzoek laat zien dat deze ondernemers in staat zijn om dit complexe gebied te integreren in hun bedrijfsvoering, met beperkte beheerkosten en binnen de doelen van de overheid voor waterveiligheid, natuur en landschap.

Inhoud

Inhoud

Projectresultaat in het kort

Samenvatting en advies

I

1	Transitie Noordwaard	1
1.1	Doorstroomgebied Noordwaard	1
1.2	Doelstellingen beheer en gebruik van het Doorstroomgebied	1
1.3	Opdracht	2
2	Landgebruik en landbouw voor waterveiligheid	5
2.1	Landgebruik: uitgaan van de zwakste schakel	5
2.2	Beheren voor landbouw, water en natuur	6
2.2.1	Droge lage-kade polders: Landbouw met beperkingen	7
2.2.2	Natuur in natte lage kade polders en inter-getijdengebied	8
2.2.3	Beheer en gebruik natte lage kade polders en intergetijdengebied	10
2.3	Conclusies	12
3	Ondernemen in het Doorstroomgebied Noordwaard	15
3.1	De landbouwontwikkeling van de Noordwaard	15
3.2	Belangstelling van ondernemers	16
3.2.1	Omvang en aard van de belangstelling	17
3.2.2	Ruimtelijke verdeling	18
3.2.3	Landgebruik	19
3.3	Voorwaarden en risico's	20
3.4	Conclusies	21
4	Organisatie	23
4.1	Collectief versus rentmeestermodel	23
4.2	Programma van Eisen aan het organiseren van het beheer	23
4.3	Model voor de organisatie	24
4.4	Conclusies	26
5	Beheer in ontwikkeling	29
5.1	Convenant: afspraken over samenwerking	29
5.2	Vorbereidingsprogramma	30
5.3	Risico analyse	31
5.4	Conclusies: samen de onzekerheid tegemoet	32

Bijlagen

Bijlage 1	Functionele eisen voor de deelgebieden van het Doorstroomgebied	33
Bijlage 2	Evaluatie van natuurbeheertypen van toepassing voor Doorstroomgebied	35
Bijlage 3	Verslag workshop Doorstroomgebied Noordwaard	39
Bijlage 4	Verslag workshop Doorstroomgebied Noordwaard	41

Waterveiligheid, landbouw en natuur gaan samen in Noordwaard

“Wij willen graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat we wel van nieuwe uitdagingen houden. We voelen ons betrokken bij het gebied en willen graag een bijdrage aan het onderhoud ervan leveren

Het toekomstige Doorstroomgebied in de Noordwaard kent zijn gelijke nergens in Nederland. Het is een koploperproject in het Programma Ruimte voor de Rivier. Er ontstaat een Doorstroomgebied van ca. 1.000 ha, dat vanaf 2015 bij hoge waterstanden regelmatig langdurig onder water staat. Nergens mag dan de begroeiing meer dan 30 cm hoog zijn. En dat in een kleipolder die veel natter wordt.

Het gebied heeft waterveiligheid als primaire doelstelling. De bestemming is deels agrarische en deels natuur. Bestuurders van de overheden, verenigd in de Bestuurlijke BegeleidingsCommissie, willen dat de lokale boeren de kans krijgen om het beheer te gaan doen. Dan wordt en blijft het *hun* polder.

De blijvende agrariërs hebben de potentie om de beheertaken in het gehele Doorstroomgebied in hun bedrijfsvoering op te nemen. Een kleurrijk palet aan boeren blijft in de polder boeren: akkerbouwers, een enkele melkveehouder en vleesveehouders met koeien en schapen. Juist die diversiteit is de kracht in het beheer van dit complexe gebied in de toekomst. Beheer en gebruik kunnen efficiënt plaatsvinden als beweiding van nattere delen 's zomers gecombineerd wordt met verbouw van wintervoer op drogere delen. Dan kunnen de boeren de kringloop in de polder zoveel mogelijk gesloten houden.

Gelet op hun gemeenschappelijke ambitie en belangen, hebben de boeren onlangs besloten een pachtersvereniging op te richten, om de afspraken te maken met de verpachtende diensten van de overheid. Alle boeren hebben toegezegd toe te treden tot deze vereniging.

De Noordwaard wordt een gebied waar heel wat functies moeten worden gecombineerd. Voor Rijkswaterstaat staat daarbij de veiligheid voorop. Als lokale ondernemers daar een rol bij kunnen spelen, heeft iedereen daar baat bij.

Jos Kuipers (RWS-ZH)

Samenvatting en advies

Een deel van de polder de Noordwaard ten Zuiden van Gorinchem wordt ingericht als Doorstroomgebied. In het Doorstroomgebied is de primaire doelstelling waterveiligheid. Het gebied heeft deels een agrarische en deels een natuurbestemming met recreatief medegebruik. Bestuurders van de overheden, verenigd in de Bestuurlijke BegeleidingsCommissie, willen dat de lokale boeren de kans krijgen om het beheer te gaan doen. Dan wordt en blijft het *hun* polder.

In dit onderzoek is nagegaan of het Doorstroomgebied kan worden beheerd met de ambities van de lokale ondernemersgroep die zich blijvend in de polder Noordwaard vestigt. Er is een analyse gemaakt van de consequenties van de inrichting van het Doorstroomgebied voor gebruik voor de landbouw en de te verwachten natuurwaarden. Daaraan zijn beperkingen voor gebruik ontleend evenals de te verwachten beheerwerkzaamheden en de geschatte kosten. Op basis van die analyse zijn randvoorwaarden - inclusief pacht prijs (+/-) - voor gebruik en beheer nader gespecificeerd en die randvoorwaarden zijn gebruikt voor een pro-forma *wenszitting*. Op deze zitting hebben ondernemers afzonderlijk verteld hoeveel van welke delen van het gebied zij met welk landgebruik in gebruik willen nemen. Voor de organisatie van gebruik en beheer zijn enkele organisatie modellen opgesteld. Alle werkzaamheden zijn steeds in nauwe samenwerking met de blijvende ondernemers in de polder uitgevoerd. Zij zijn geportretteerd in dit advies.

De blijvende ondernemers zijn geïnteresseerd om beheer en gebruik van het Doorstroomgebied op te nemen in hun bedrijfsvoering tegen de door de overheid gestelde voorwaarden. Met de aangeboden randvoorwaarden kan het Doorstroomgebied budgettair neutraal in beheer en gebruik worden genomen, waarbij gekoppeld gebruik van de deelgebieden en verevening de pijlers zijn waarop gebruik en beheer rust. Er is een kleine aanpassing aangebracht in de beoogde droogleggingen uit het Rijksinpassingsplan. Dat is namelijk dé bepalende factor voor de realisatie van de verdienmodellen.

Het beoogde landgebruik varieert van wintervoer voor vee in combinatie met akkerbouw in de droge lage kade polders, het weiden van vleesvee in de natte lage kade polders tot het houden van ruigteminnende schapen in het Intergetijdengebied. Voor een rendabel en efficiënt beheersarrangement is het noodzakelijk dat toewijzing van gebieden in de natte lage kade polders en het intergetijdengebied wordt verbonden met de toewijzing van de droge lage kade polders. Alleen in deze droge lage kade polders kan wintervoer voor het vleesvee en schapen worden verbouwd. Gebruik en beheer door de lokale ondernemers leidt tot een multiplier effect doordat ondernemers aanleiding zien om nieuwe activiteiten te ondernemen, zoals loonwerkzaamheden en de exploitatie van recreatiehuisjes.

De te verwachten natuurwaarden en ruimtelijke kwaliteit van het gebied worden ontleend aan de landschappelijke transitie naar een krekenschap. Het ensemble van polders met winter inundaties samen met de kreken biedt een uitmuntend habitat voor een keur aan vogels in alle jaargetijden.

Het is belangrijk om vanaf het begin bij de inrichting te anticiperen op het toekomstig gebruik. Een collectief beheerplan is daarvoor de eerste stap.

Toekomstig natte delen moeten zo snel mogelijk worden ingericht als grasland om het organisch stof gehalte van de bodem te verhogen.

De organisatie van het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied kan het meest doelmatig worden gerealiseerd onder een bestuurlijk gedragen vorm van gebiedsorganisatie die verantwoordelijk is voor het gehele Doorstroomgebied. Dan kan er een verevening plaatsvinden van baten en kosten op gebiedsniveau. Voor de realisatie en monitoring van de natuurdoelen willen de ondernemers samenwerken met Staatsbosbeheer. Samenwerking tussen beheerders onderling en met Staatsbosbeheer moet groeien. Sommigen doen het nu al, voor anderen is het nieuw. Die samenwerking heeft baat bij een gebiedsorganisatie die vertrouwen heeft van alle partijen. Deze organisatie is vooralsnog virtueel en bestaat uit het afsluiten van een convenant als opmaat naar contractvorming. De ondernemers hebben het initiatief genomen om een pachtersvereniging op te richten en geven daarmee aan dat zij samen een gesprekspartner willen worden.

1 Transitie Noordwaard

1.1 Doorstroomgebied Noordwaard

De Noordwaard is een polder ten Noorden van de Biesbosch en ten Westen van Werkendam. De polder is ingepolderd in de 19^e en 20^e eeuw. In het afgelopen decennium is het besluit genomen om een deel van de polder in te zetten voor waterberging in de winter om de waterstand in Gorinchem en Dordrecht te kunnen verlagen. Daardoor ontstaat er een mozaïek aan kleinere polders waarin de drooglegging en de mate van inundatie gaat variëren. Er ontstaat een Doorstroomgebied dat bestaat uit vier delen:

1. Natte lage kade polders, die gemiddeld 100 dagen in de winter onder water staan en een geringe drooglegging hebben in het groeiseizoen. De hoogte van de kade is 120 cm en de beoogde oppervlakte is 356 ha.
2. De droge lage kade polders, die maximaal 20 dagen onder water staan en in het groeiseizoen een redelijke drooglegging hebben. De hoogte van de kade wordt 135 cm en de beoogde oppervlakte is 270 ha.
3. Intergetijdegebied vlakdekkend: dit kan dagelijks in meer of mindere mate worden geïnundeerd. De beoogde oppervlakte is 97 ha.
4. Intergetijdekreeken van 320 ha.

Voor de verdere gegevens over het Doorstroomgebied wordt verwezen naar hoofdstuk 2. Naast het Doorstroomgebied ontstaat er een set van hoge kade polders die een heel geringe kans hebben op inundatie in de winter (1*1000 jr. en 1*100 jr.). Hier vestigen zich de blijvende ondernemers van de Noordwaard.

1.2 Doelstellingen beheer en gebruik van het Doorstroomgebied

Fysieke doelstelling

De waterdoelstelling van het Doorstroomgebied brengt met zich mee dat er in de polder geen obstakels mogen staan in de winter, het *doorstroomseizoen* (1 november – 1 april). Daarom worden alle huizen en begroeiing in het gebied verwijderd. Het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied vraagt om wat wordt genoemd *patroonbeheer*: actief beheren van gebied met als doel om de vegetatie aan het eind van de zomer kort te hebben (lage ruwheid). Een uitzondering geldt voor delen van het kreekstelsel dat (weer) wordt ontwikkeld (zie kaart 2.3). Die mogen uit landschappelijke overwegingen gedeeltelijk worden begeleid door opgaande begroeiing.

Bestuurlijke doelstelling

Er is een Bestuurlijke Begeleidings Commissie die deze ontpoldering begeleidt. In die Commissie zijn de relevante overheden vertegenwoordigd: Provincie Noord Brabant, Gemeente Werkendam, de ministers voor I&M, EL&I en Waterschap Rivierenland. In deze bestuurlijke begeleidingscommissie is afgesproken dat er naar wordt gestreefd om de blijvende agrariërs in de polder een actieve rol te geven in het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied, binnen de randvoorwaarden van de eigenaar. Het Doorstroomgebied is onderdeel van de waterveiligheid langs de grote rivieren en dus een rijksverantwoordelijkheid en de gedeeltelijke ontpoldering van de Noordwaard wordt daarom gerealiseerd via een Rijksinpanningsplan (RIP).

Het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied komt onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Rijkswaterstaat Zuid Holland. De gronden zijn of komen in eigendom van Rijksvastgoed en Ontwikkelingsbedrijf (RVOB) ressorterend onder de Minister van Financiën.

Managementdoelstelling

RWS Zuid Holland heeft als doelstellingen voor gebruik en beheer van het Doorstroomgebied meegegeven:

- De doelen van waterveiligheid worden gehaald;
- Overige voorwaarden volgens het Rijksinpassingsplan;
- Er komt voor gebruik en beheer van het gebied één aanspreekpunt;
- De kosten voor gebruik en beheer worden zo laag mogelijk gehouden;
- Zo veel mogelijk bijdragen aan bedrijfseconomie, natuur, landschap en recreatie.

Voor de droge lage kade polders ligt primair een landbouwkundig gebruik voor de hand met als neven doelen natuur en landschap. Voor de natte lage kade polders en het intergetijdengebied ligt er meer accent op natuur waarbij landbouwkundig gebruik als middel fungeert. In verband met de natuur- en landschapdoelstellingen wordt Staatsbosbeheer nadrukkelijk betrokken bij het gebruik en beheer. Zij hebben veel ervaring met natuurbeheer binnen het programma van Ruimte voor de Rivier.

De doelen en randvoorwaarden zijn benoemd in het Rijksinpassingsplan¹.

1.3 Opdracht

In 2009 heeft ZLTO in samenwerking met het Projectbureau Ontpoldering Noordwaard aan CLM Onderzoek en Advies BV gevraagd om een verkenning te doen naar mogelijk landgebruik en de organisatie van het beheer van het Doorstroomgebied van de Noordwaard. Dit advies² is opgesteld met de toen nog aanwezige ondernemers en betrof uitsluitend de droge en natte lage kade polders. De belangrijkste aanbevelingen uit dat advies waren:

- Het Doorstroomgebied kan het meest kosten effectief worden beheerd als het via een proportionele verdeling wordt gekoppeld aan de bedrijven in de hoog bekade polders. In het advies werd dit de driepuntschakeling genoemd.
- Voor de doelstellingen van het beheer, zijn de natte lage kade polders leidend. Hier is het risico op wilgenopslag het grootste en daarvoor is een intensief begrazingsbeheer nodig.
- Gegeven de grondslag (klei) is een drooglegging voor de natte lage kade polders van 20 cm en voor de droge lage kade polders van 40 cm niet gewenst en niet realistisch te meer daar er aanzienlijke ruimtelijke verschillen in hoogteligging is binnen de polders.
- Voor de organisatie is een model met een bestuurlijk aangestuurde rentmeester vooralsnog het best haalbaar.

---

¹ http://www.centrumpp.nl/Images/1.RIP/Noordwaard/planregels_tcm306-277084.pdf

² Dijkman, W. En E. Hees 2009. Beheer Doorstroomgebied Noordwaard. CLM/ZLTO, CLM 707

In 2010 heeft het Projectbureau Ontpoldering Noordwaard, in samenwerking met Rijkswaterstaat Zuid Holland, gevraagd om deze aanbevelingen uit te werken met de ondernemers en Staatsbosbeheer. Daarbij zijn de gewijzigde omstandigheden:

- De groep ondernemers die zich blijvend vestigen in de Noordwaard is van samenstelling veranderd.
- Het beheer van het Intergetijdengebied moet worden meegenomen in het landgebruik.

Oorspronkelijk leefde de gedachte om deze nieuwe opdracht te ontwikkelen aan de hand van individuele bedrijfsplannen. Hier is bij nader inzien vanaf geweken, omdat er meerdere ondernemers waren en zijn, die geen zekerheid hebben over toekomstige toedeling van grond en bouwkaavel. Daardoor is het niet opportuun om nu al te investeren in een bedrijfsplan. Er is gekozen voor een andere benadering, die in drie delen uiteen valt:

- Een informatie en discussiebijeenkomst over kansen en beperkingen van vleesveehouderij als landgebruik in de natte lage kade polders en intergetijdengebied.
- Wenszitting: onderzoeken van individuele interesse in beheer en gebruik doorstroomgebied: omvang en type landgebruik.
- Organisatie: door de resultaten van de wenszitting, ontstaat inzicht in het type beslissingen die moeten worden genomen vanwege het management van het landgebruik. Op basis daarvan wordt een organisatiemodel ontwikkeld.

In dit rapport worden de resultaten van deze activiteiten vertaald naar een visie op gebruik en beheer van het Doorstroomgebied binnen de randvoorwaarden van Rijkswaterstaat Zuid Holland. In hoofdstuk 2 gaat in op de relatie tussen doelstellingen van waterveiligheid en het landgebruik op gebiedsniveau. Hoofdstuk 3 is een portret van ondernemers in de Noordwaard en daarin worden de resultaten van de wenszitting gepresenteerd en geconfronteerd met de opgave voor gebruik en beheer van de Noordwaard. In hoofdstuk 4 worden modellen gepresenteerd voor de organisatie van gebruik en beheer in de toekomst. Hoofdstuk 5 sluit af met aanbevelingen voor het vervolg en een risico analyse.

Kaart 1.1 Verdeling van de type gebieden over het Doorstroomgebied (bron: Rijksinpassings plan, RIP 2010).

2 Landgebruik en landbouw voor waterveiligheid

In dit hoofdstuk wordt het landgebruik verder uitgewerkt aan de hand van de functies die aan de gebieden zijn toegekend in het Rijksinpassingsplan. De ondernemers hebben in 2009 hun voorkeur voor het landgebruik in hoofdlijnen gepresenteerd. Met de groep van 2011 is deze hoofdlijn verder uitgewerkt en deze wordt geconfronteerd met de beoogde functies uit het RIP. Een belangrijk doel van dit onderzoek is om de concrete belangstelling van ondernemers voor gebruik en beheer van het Doorstroomgebied te toetsen (*wenszitting*, zie hoofdstuk 4). Daarvoor moeten de ondernemers inzicht hebben in de concrete randvoorwaarden inclusief de beoogde prijs. Een van de onzekerheden voor beheer en gebruik van het Doorstroomgebied is de beschikbaarheid van beheergeld. Deze staat voor natuur in het algemeen sterk onder druk. Vandaar dat is gezocht naar een model, waarbij de beheerkosten voor het Doorstroomgebied als geheel zo laag mogelijk zijn. Om gebruik en prijs te kunnen koppelen voor de wenszitting zijn enkele aannames gedaan om op een realistische prijs uit te komen voor de verschillende deelgebieden, uitgaande van de respectievelijk beheersdoelstellingen.

2.1 Landgebruik: uitgaan van de zwakste schakel

In 2009 is met de toen gevormde groep van ondernemers een verkenning gedaan naar mogelijke vormen van landgebruik in de verschillende onderdelen van het Doorstroomgebied, uitgaande van de eisen van Rijkswaterstaat (zie 1.2). Daaruit kwamen de volgende conclusies naar voren:

- De eisen van Rijkswaterstaat zijn een risico voor de natte lage kade polders, meer dan voor de droge lage kade polders. Terwijl in de laatste gebieden met een aangepast landbouwkundig gebruik het goed mogelijk is om de ruwheid van de vegetatie laag te houden, zal dat voor de natte lage kade polders een stuk moeilijker zijn. Ervaringen met het beheer van uiterwaarden in het kader van Ruimte voor de Rivier hebben laten zien dat in frequent natte gebieden wilgopslag kan ontstaan en die is moeilijk te bestrijden.³
- De ondernemersgroep heeft voor de natte lage kade polders een voorkeur voor beheer met vleesvee, hetzij voor de lokale markt, hetzij voor de wereldmarkt.
- Om frequent natte gebieden, zoals de natte lage kade polders, vrij te houden van houtige opslag is beweiden met een relatief hoge veedichtheid

---

³ Rijkswaterstaat, 2009. Ruim baan voor water. Programma Stroomlijn, naar een goed evenwicht tussen natuur en veiligheid. Uitgave Rijkswaterstaat.

noodzakelijk. Dat kan in deze polders uitsluitend in de zomer (1/4 – 1/11). In die periode mag worden verwacht dat er voldoende gras groeit, in de verwachting dat dit gras de langdurige winter inundatie overleeft. Het is niet waarschijnlijk dat op de natte lage kade polders veel ruwvoer kan worden gewonnen, tenzij het peil in de zomer voldoende uitzakt. Dat betekent dat het wintervoer elders (in de polder) moet worden geteeld of aangekocht.

- Daarop door redenerend is het het meest efficiënt om een koppeling te maken tussen het landgebruik in de natte lage kade polders, de droge lage kade polders en de hoge kade polders, m.a.w. bij de toedeling van gronden zou een deel van beide kwaliteiten (natte én droge lage kade polders) moeten worden toegevoegd aan bestaande bedrijven in de hoge kade polders. Dit is eerder de *driepunt schakeling* genoemd. Een dergelijke verbinding heeft meerdere voordelen:
  - Beperking van transportkosten als het mogelijk is om de verkaveling van de verschillende kwaliteiten gebieden goed met elkaar te verbinden;
  - Risicospreiding. Het betreffende bedrijf heeft in deze gevallen een beperkt deel van het bedrijf dat (zeer)ongunstige productieomstandigheden heeft. Modelanalyses laten zien dat een bedrijf goed in staat is om grond met sterk beperkende omstandigheden op te nemen in het bedrijf, mits het aandeel beperkt blijft tot 30-40% van het areaal.

Samenvattend is de conclusie uit de verkenning van 2009 (Dijkman en Hees 2009) dat het merendeel van de blijvende ondernemers in ieder geval op de natte lage kade polders kiest voor de vleesveehouderij. Dit kan het beste binnen de polder worden gerealiseerd, toegevoegd aan bestaande bedrijven.

2.2 Beheren voor landbouw, water en natuur

Voor het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied is de waterveiligheid het primaire doel en natuur en landschap is een nevenproduct en landbouw een middel. Daarvoor heeft een functietoekenning plaatsgevonden in het Rijksinpassingsplan. De droge lage kade polders hebben een landbouwkundige functie met beperkingen en de natte lage kade polders en het inter-getijdengebied hebben een natuurfunctie met mogelijkheden voor agrarisch medegebruik. In bijlage A zijn de functionele eisen uit het RIP samengevat. Voor het analyseren van de kosten en opbrengsten van gebruik en beheer worden deze functies *met* de specifieke waterveiligheidseisen als uitgangspunt genomen. Dat betekent concreet:

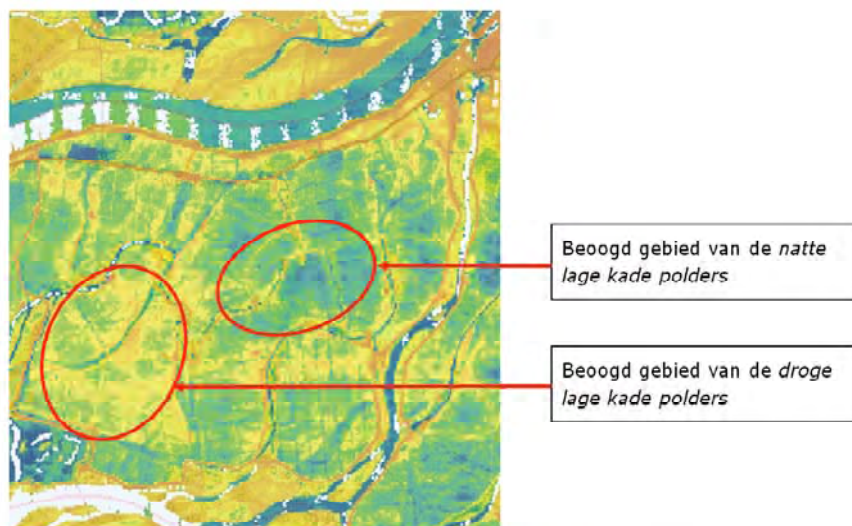
- Voor de *droge lage kade polders*: de normale landbouwkundige opbrengsten verminderd met de beperkingen die de landbouw worden opgelegd. Deze beperkingen bestaan uit: de drooglegging, de lengte van het groeiseizoen en tijdstip van bemesten.
- Voor de *natte lage kade polders* en het inter-getijdengebied: afhankelijk van het beoogde natuurtype. Daarvoor wordt in eerste instantie teruggegrepen op de werkzaamheden en bijbehorende kosten zoals gerapporteerd in de index Natuur en Landschap⁴.

---

⁴ <http://www.portaalnatuurenlandschap.nl/snl/bibliotheek/rapporten-documenten/@309/index-natuur-0/>

2.2.1 Droge lage-kade polders: Landbouw met beperkingen

Voor de droge lage kade polders wordt in het RIP uitgegaan van een gemiddelde drooglegging van 40 cm. Dat is voor een vorm van landbouw op klei een zware beperking, mede omdat het land tot op heden voor akkerbouw is gebruikt en daardoor het organische stof gehalte beperkt is, waardoor vernatting extra sterk doorwerkt.

Kaart 2.1. Indicatieve hoogteverschillen binnen het Doorstroomgebied van de Noordwaard. Hoogtes variëren van 1 mt boven NAP voor het meest gele gebied tot > - 0,50 meter onder NAP voor het meest blauwe gebied.

Een gemiddelde drooglegging van 40 cm kan in deze polders waarin de interne hoogteverschillen kunnen oplopen tot 50 cm (zie kaart 2.1) een enorme variatie opleveren: van plas dras tot een normale drooglegging voor landbouw op kleigebieden (80 -120 cm). De beoogde drooglegging is voor de ondernemers het grootste struikelblok meer nog dan de lengte van het groeiseizoen. Voor het beoogde landbouwkundige gebruik moeten daarom enkele keuzes worden gemaakt:

- De variatie in drooglegging beperken door uit te gaan van een gemiddelde drooglegging met een toegestane afwijking van ± 10 cm.
- De gemiddelde drooglegging aan te passen tot 60 cm. Bij deze drooglegging is in ieder geval veeteelt mogelijk, maar ook sommige zomerakkerbouwgewassen al zijn zij dan wel extra kwetsbaar.

Bij de inspraak op het RIP is bezwaar aangetekend door de landbouw tegen de beoogde beperking in het gebruik voor uitsluitend de veeteelt. De Noordwaard is tot op heden vooral ook een akkerbouw polder geweest en een deel van de blijvende ondernemers zijn akkerbouwers. Dat bezwaar is erkend. De vraag is wat dat betekent voor de verdeling van het grondgebruik binnen de droge lage kade polders. Wordt dan zomerakkerbouw toegestaan op bijvoorbeeld de meest hoge delen, het Zuid Oosten (de Zalm)?

Behalve de drooglegging zijn er nog twee beperkingen die met elkaar samenhangen: de lengte van het groeiseizoen en het type en tijdstip van bemesten. Pas op 1 april kan met de teelt worden gestart, als zomerakkerbouw zou worden toegestaan. Maar ook de bemesting van grasland kan pas vanaf 1 april plaatsvinden (in plaats van 1 februari). In het beheer en onderhoudplan wordt uitsluitend gesproken over gebruik van ruige mest. Over andere mest wordt niets

gezegd. Voor de maximalisatie van de productie binnen het beperkte seizoen is in dit geval kunstmest juist een goede optie, naast uiteraard drijfmest.

Samengevat bepalen de toegestane teelten, de mate van drooglegging en beperkingen in de bemestingsmogelijkheden de hoogte van de pachtprijs.

Een reële pachtprijs voor dit akkerbouwgebied in geval er geen beperkingen op liggen is € 667,- (Adviescommissie pachtnormen II, 2010)⁵. Voor de wenszitting uit hoofdstuk 3, zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Drooglegging van 60 cm ± 10 cm;
- Zomerakkerbouwgewassen zijn mogelijk;
- Bemesting met alle mestsoorten, maar niet eerder dan 1 april toepassen;
- Groeiseizoen start vanaf 1 april;
- Pachtprijs is € 400,- / ha / jr.

Deze uitgangspunten zijn tegelijkertijd aandachtspunten die nog nader moeten worden uitgewerkt naar de toekomst toe.

2.2.2 Natuur in natte lage kade polders en inter-getijdengebied

Voor het gebruik en beheer van de gebieden met accent natuur wordt eerst een analyse gemaakt van het type natuur dat verwacht kan worden binnen de randvoorwaarden van het waterbeheer. Daaraan worden werkzaamheden gekoppeld, die nodig zijn voor ontwikkeling van deze typen. Specifiek wordt ingegaan op de toepasbaarheid van het beheertype en de bijbehorende werkzaamheden.

Voor het natuurbeheer in Nederland is een gemeenschappelijke taal ontwikkeld in de *Index Natuur en Landschap*. Daarin zijn 17 verschillende natuurtypen onderscheiden met daarbinnen in totaal 47 beheertypen. Voor de beheertypen zijn de werkzaamheden onderscheiden en op basis daarvan de beheerkosten⁶. Voor het analyseren van werkzaamheden en kosten van de natte lage kade polders en de intergetijdengebieden wordt gebruikt gemaakt van deze index en bijbehorende kostprijsberekeningen. De index is een ideaaltypische indeling en de werkelijkheid wijkt daar op onderdelen van af. Dat geldt zeker voor het Doorstroomgebied gelet op de specifieke functie en eisen van waterveiligheid.

In de bijlage (A) wordt een verkorte omschrijving gegeven van de voor het Doorstroomgebied relevante natuurbeheertypen die is ontleend aan de Index. Tevens worden de belangrijkste beheerwerkzaamheden benoemd alsmede hun aandeel in de kosten voor de verschillende beheertypen. Kort samengevat komt dit op het volgende neer:

N 01.03. Mozaïek van rivierlandschap

Vanuit het oogpunt van deltanatuur ligt het voor de hand om het Doorstroomgebied onder te brengen bij het beheertype *mozaïek van rivierlandschap*. Dit beheertype is – de naam zegt het al – een mozaïek van allerlei typen vegetatie die binnen de dynamiek van het rivierengebied ontstaan. Het wordt beheerd volgens het zogenoemde *procesbeheer*: beheer waarbij natuurlijke processen hun gang gaan, inclusief

⁵<http://www.google.nl/search?q=Adviescommissie+pachtnormen+II,+2010&hl=nl&prmd=ivns&ei=SpTJTY7gHsntOYPzwM8G&start=10&sa=N>

⁶ <http://www.bosgroepen.nl/userfiles/standaardkostprijs%20berekening.pdf>

getijdenwerking. De functie van jaarrond begrazing is om de vegetatie open te houden. Het verschil met het beoogde beheer van het Doorstroomgebied is dat het Doorstroomgebied hoe dan ook een lage ruwheid in de winter moet hebben en daarvoor is het zogenoemde patroonbeheer noodzakelijk: de vegetatie kent in tijd en ruimte een vast patroon, namelijk lage vegetatie in de winter. Daarvoor is gestuurde begrazing nodig. Dus een standaard recept voor het beheer van het rivierlandschap zoals dat gebeurt in de Biesbosch, Blauwe Kamer, e.d. ligt niet voor de hand.

Overstromingsgraslanden (N 12.04)

Nattere graslanden met patroonbeheer langs rivieren staan bekend als Overstromingsgraslanden. Deze kunnen bijzondere planten en dieren aantrekken. De natte lage kade polders hebben als kenmerk dat zij in de winter overstroomd zijn en in de zomer heeft het grasland een (beperkte) drooglegging. Die condities sporen met de fysieke kenmerken van de Overstromingsgraslanden. Echter, voor de beoogde diversiteit aan planten en bijbehorende insecten en andere fauna, is een schrale (nutriëntenarme) bodem noodzakelijk. Daarom worden overstromingsgraslanden ook frequent gemaaid en het materiaal afgevoerd. Het beheertype met zijn soortenrijkdom lijkt moeilijk te realiseren in het Doorstroomgebied, omdat de kleibodems van nature voedselrijk zijn. Aangevuld met materiaal van de inundatie, mag worden verwacht dat deze graslanden potentieel zelfs goed kunnen produceren. De echte onzekere factor is de overleving van grassen van langdurige inundatie. Om opslag van houtige planten tegen te gaan is dan wel een intensieve begrazing noodzakelijk, samen met een actief waterbeheer met kunstwerken die ervoor zorgen dat in het voorjaar het water snel de polder uit is.

Schor of kwelder (N 09.01)

Gelet op de omgevingscondities is dit het meest aangewezen beheertype voor het inter-getijdengebied, vooral op de vlakken die dagelijks kunnen overstromen. Echter, anders dan in schorren en kwelders, is het water in de Noordwaard minder zout en dat kan het water de opslag van houtige vegetatie bevorderen. Voor het beheer is dit hét grote risico van dit gebied. Begrazing met aangepaste dieren (bijvoorbeeld hydridean schapen) of een geheel andere experimentele aanpak (bijvoorbeeld energiegewassen) is noodzakelijk⁷. Een belangrijk deel van het Inter-getijdengebied in het Doorstroomgebied is verbonden met de krekens. Deze kunnen worden samengevat in:

Zoete wateren (N 04.02) begeleid door rivier en beekbegeleidend bos (N. 14.01)

Het aantal krekens in het Doorstroomgebied wordt aanzienlijk uitgebreid. Rivier (lees: kreek) begeleidend bos komt nu ook al voor in de Noordwaard. Als het parallel ligt aan de loop van de krekens, is het geen probleem voor de waterdoorvoer. De wateren zelf vragen relatief weinig beheerinspanningen. Ook begeleidende bossen hebben geen zware beheerlast. Langs de watergangen die dwars op de stroomrichting staan, mag geen opgaande begroeiing ontstaan. Daar is een intensiever beheer noodzakelijk vergelijkbaar met het vlakdekkende inter-getijdengebied.

Natuur en landschapswaarden

Vegetatie en landschap: Samengevat kunnen in het Doorstroomgebied zich binnen de randvoorwaarden van waterveiligheid, uiteenlopende vegetaties ontwikkelen: bloemrijke graslanden, pioniers vegetaties bij dagelijkse overstromingen, natte bossen, water- en oevervegetaties. Door de bodemgesteldheid zal de diversiteit aan planten in de vegetaties langzaam op gang komen. De bodem zal relatief

---

⁷ Zie ook Roadmap Self Supporting Rivier Systeem, RWS Oost, april 2011

voedselrijk blijven, mede door de inundatie en het gebruik. De vegetaties zullen geen hoge of bijzondere soortenrijkdom van planten ontwikkelen. Door de combinatie van vegetaties ontstaan wel nieuwe landschappelijke waarden.

Vogels: Het gebied is een – voor vogels - belangrijk deel van het jaar overstroomd. Dat trekt veel (overwinterende) vogels aan, zoals eenden, ganzen en steltlopers. In de zomer kunnen zich weidevogels vestigen. Die hebben het voordeel dat in dit gebied geen maaibeheer plaatsvindt voordat de jonge vogels vliegvlug zijn (voor 15 juni). De vraag is echter hoe het ondergrondse bodemleven zich gaat ontwikkelen bij langdurige inundaties. Daarvan zijn immers veel weidevogels en andere steltlopers afhankelijk voor hun voedsel. De kreek en kreekbegeleidende vegetaties trekken een keur aan zangvogels aan.

Zoogdieren: de bever zal zich gemakkelijk kunnen vestigen in het krekenslandschap en op de hogere plekken kan de vos mogelijk een plek vinden. Daarnaast maakt het gebied kans voor vestiging van bijvoorbeeld Noorse woelmuis.

Samengevat vraagt de natuur in het Doorstroomgebied een beheer dat zorgt voor een lage vegetatie in de winter. Dan is patroonbeheer het meest voor de hand liggend. Alleen de parallel aan de stroomrichting liggende krekens kunnen volstaan met procesbeheer. Voor het patroonbeheer moet voornamelijk worden teruggevallen op seizoensbeweiding. Maaien is een zeer kostbare beheermaatregel voor de nattere graslanden. De productiviteit kan langjarig hoog blijven.

2.2.3 Beheer en gebruik natte lage kade polders en intergetijdengebied

Met deze analyse van de verschillende beheertypen en de toepasbaarheid ervan voor het Doorstroomgebied zijn de beheer en gebruik condities geformuleerd voor de deelgebieden met een accent op natuur. Deze zijn gebruikt voor de wenszitting (hoofdstuk 3).

Natte lage kade polders

Deze polders hebben de potentie productief te zijn, maar de bodem is nat. De beperkte drooglegging en te verwachten ruimtelijke variatie door de verschillen in hoogteligging, vormen een risico voor het realiseren van de randvoorwaarden voor het waterbeheer: lage vegetatie in de winter. Het risico op verruiging in deze gebieden is relatief hoog. Binnen dit spanningsveld wordt geadviseerd om vooraf de volgende inrichtingsmaatregelen te treffen:

- Vergroot de drooglegging enigszins (tot 30 cm ± 10 cm), zodat er zomerbeweiding mogelijk is, waarbij de grasmat niet wordt stukgelopen.
- Zorg voor actief waterbeheer: het is belangrijk dat in het voorjaar het water snel wordt weggepompt zodat er tijdig beweide kan worden en houtige vegetatie geen kans krijgt. Ook ruimtelijk gezien is het van belang om bij deze beperkte drooglegging een fijnmazig beheersysteem aan te leggen (zie ook kaart 2.1), omdat anders die 30 cm ± 10 cm niet gehaald wordt.
- Start zo snel mogelijk – bij een grotere drooglegging – grasland in de polders die straks natte lage kade polders worden. Nu wordt veelal akkerbouw toegepast en het organisch stof gehalte is daardoor laag. Bij geringe drooglegging ontstaan dan problemen met het watertransport in de bodem. Zo snel mogelijk starten met een vorm van begrazing, b.v. pure graze, kan bijdragen aan een snelle opbouw van het organisch stof gehalte.

Met deze uitgangspositie is het goed mogelijk om kostendekkend begrazingsbeheer toe te passen in de natte lage kade polders, logischerwijs in een systeem van seizoensbegrazing. Een aanvulling met schapenbegrazing is denkbaar. Enkele ondernemers hebben ervaring met vleesvee in de Noordwaard. Voor de opschaling van de huidige praktijk naar beheer en gebruik van de natte lage kade polders moeten belangrijke afwegingen worden gemaakt door de boeren voor de

organisatie van het management en het soort koe. In een gesprek op 12 januari 2011 met een ervaren ondernemer, voorzitter van de Nederlandse Federatie van Vleesvee-stamboeken, de heer Willem Dijkstra, hebben de boeren de volgende voorwaarden voor de begrazing geformuleerd:

- Er moet een zo constant mogelijke productielijn van vleeskoeien zijn, zodat een afnemer kan vertrouwen op de aanvoer.
- Het is aan te raden om met hooguit twee verschillende rassen te werken.
- Criteria voor die rassen zijn: zelfredzaamheid, verkrijgbaarheid, marktwaarde. Er zijn er twee, hooguit drie rassen die er aan voldoen (Limousins, Blonde d'Aquitaine en Piemontese).
- De combinatie van grondgebruik voor de natte lage kade polders en de droge lage kade polders (driepunt schakeling) is van groot belang.
- Grote koppels vleesvee vraagt om investeringen in stallen. Die worden in 30 jaar afgeschreven. Dus zijn langjarige contracten noodzakelijk. Er zijn locaal geen of weinig uitwijkmogelijkheden voor het houden van dit vee.

Een milieukeur voor vleesvee is in voorbereiding en zou ook hierop van toepassing kunnen zijn.

Voor de wenszitting (hoofdstuk 3) is uitgegaan van de volgende uitgangspunten:

- Inundatie van 100 dagen per jaar, waterstand 0 – 70 cm boven maaiveld;
- Drooglegging van 30 cm $\pm$ 10 cm, dus werken met peilvakken en bemaling;
- Afrastering toegestaan;
- Bemesting niet toegestaan;
- Gebruik als grasland, beheer primair met begrazers, later in het jaar eventueel hooien;
- Gebruik mogelijk van 1 april – 31 oktober;
- Pachtprijs is € 50,- / ha / jr.

Inter-getijdengebied

Het Inter-getijdengebied heeft meerdere referenties in Nederland. Het Inter-getijdengebied zoals dat in de Noordwaard is begrensd bestaat feitelijk uit twee delen (zie kaart 2.2):

- Een vlakdekkend deel in enkele polders. De verhouding tussen natte lage kade polders en vlakdekkend Inter-getijdengebied op Kaart 2.2. is niet geheel overeenkomstig de planning. Het aandeel natte lage kade polders wordt iets groter (22,5 en 22,2 ha).
- Het gedeelte aan weerszijden van (nieuwe te ontwikkelen) kreken. Deze kreken hebben aan weerszijden een ruime strook kreekbegeleidende begroeiing.

Het gebruik en beheer van beide delen verschilt. Voor het vlakdekkende deel is seizoensbegrazing het meest voor de hand liggend.

In de winter wordt het gebied gebruikt voor doorstroming en is er dus een permanente inundatie vergelijkbaar met de natte lage kade polders. Die opgaande begroeiing mag als extra risico worden gezien voor het gehele krekensysteem. De remmende werking die zout en brak water hierop heeft verderop in het estuarium, is vrijwel afwezig in het Doorstroomgebied, nog los van de vraag hoe permanent de dagelijkse inundatie is. Moet er vanuit worden gegaan dat belangrijke delen van het gebied dagelijks twee keer overstromen of is dat alleen in de winter? En wat is de kwaliteit van de vegetatie die er dan groeit? Het opbrengend vermogen van dit gebied is dus erg onzeker en voor alsnog wordt ervan uitgegaan dat het te houden vee hier vooral moet worden gezien als goedkope arbeidskrachten die de vegetatie kaal houden. Dat kan met specifieke schapenrassen (zie box). De normkosten voor schor of kwelder zijn € 110,-. Voor het Inter-getijdengebied is van een hogere vergoeding uitgegaan omdat het hier gaat om zoet water waardoor de kans op vestiging van houtige planten groter is dan in brakke milieus en elke opgaande vegetatie moet uit oogpunt van waterveiligheid worden verwijderd.

Op grond hiervan zijn de volgende voorwaarden voor beheer en gebruik van het Inter-getijdengebied opgesteld voor de wenszitting (hoofdstuk 3):

- Wisselende waterstanden per dag en seizoen;
- Waterstanden niet regelbaar;
- Afrastering toegestaan;
- Bemesting niet toegestaan;
- Gestuurd begrazing waarbij de intensiteit wordt afgestemd op de fysieke mogelijkheden en de vegetatiekundige ontwikkeling;
- Aanvullend wordt het maaien van riet voorzien;
- Beheervergoeding: € 200,- / ha / jr.

Hebridean schapen op de Bonte Hoeve in Sprang Kapelle

Deze schapen zijn geen gewone “grazers” maar “browsers”. Dit betekent dat ze niet stationair hun voedsel zoeken, maar voortdurend “trekken” zoals hertachtigen en ook geen zuivere graseters zijn. Hun dieet bestaat niet alleen uit verschillende gras-en kruidachtigen, boomopslag, bladeren en twijgen van bomen en struiken.

In de winter kunnen ze zich voeden met verdroogde grassoorten, braamtakken, boomtwijgen, bladeren die nog niet gevallen zijn, etc. Ze wagen zich ook aan de boomschors. Niet alle bomen worden gepeld gedurende de hele winterperiode. Oude bomen worden eerder met rust gelaten.

Volwassen dieren halen zelden een betere karkasscore dan 3. De kwaliteit van het vlees is zeer exceptioneel. Het bezit een zeer laag cholesterolgehalte. De aanwezige vetten zijn in grote mate polionverzadigde vetten. Daarom kan het vlees doorgaan als diëtvlees. Het is ook donkerder van kleur en bezit een aparte smaak die naar wild neigt. In de mate dat

2.3 Conclusies

Bestemming en beheerdoelstelling

De bestemming van de onderdelen van het Doorstroomgebied is een afgeleide van de primaire doelstelling: waterveiligheid. Waar onder voorwaarden agrarisch gebruik mogelijk is, is er ook een aangepaste agrarische bestemming. Hetzelfde geldt voor de natuurbestemming. Het gebied is geen onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur en daardoor is er ook geen beheerbudget voor natuurbeheer beschikbaar. De ruimtelijke kwaliteit wordt ontleend aan de twee belangrijkste waarden:

- Landschap: ensemble van polders en kreken enerzijds en de seizoensgewijze afwisseling tussen nat en droog anderzijds en daarmee samenhangend:
- het gebied wordt een eldorado voor vogels: wintergasten, zomervogels, doortrekkers en jaarvogels.

Het is belangrijk om gebruik en beheer pragmatisch in te steken op een zodanige manier dat deze waarden maximaal tot zijn recht komen tegen minimale kosten.

Beheerdoelstelling en inrichting

Het opbrengend vermogen van de grond neemt af in de range van droge lage kade polders, natte lage kade polders en inter-getijdengebied. De uitdaging is om het beheer zodanig te organiseren dat kosten en baten tussen landbouw en natuur worden verevend. Dat betekent aan de voorkant investeren in de inrichting om de

voorwaarden hiervoor te creëren. Sturingsmogelijkheden zijn er op niveau van de drooglegging, de snelheid waarmee de polders worden drooggepompt na inundatie en de verhouding tussen de natte lage kade polders en het Inter-getijdengebied.

Inrichting en gebruik

Het opbrengend vermogen van de natte lage kade polders en de beperking van de beheerkosten voor het inter-getijdengebied is bepalend voor de vraag of gebruik en beheer kostenneutraal kan plaatsvinden. Het is nog onduidelijk wat de verschillen in opbrengend vermogen tussen die twee zijn. Professioneel beheer met vleesvee, aangevuld met schapen, ligt het meest voor de hand, waarbij de keuze voor type vee, de beschikbaarheid van voer en de toegang tot een korte – en mogelijk lokale – keten in belangrijke mate bepalend is voor het rendement.

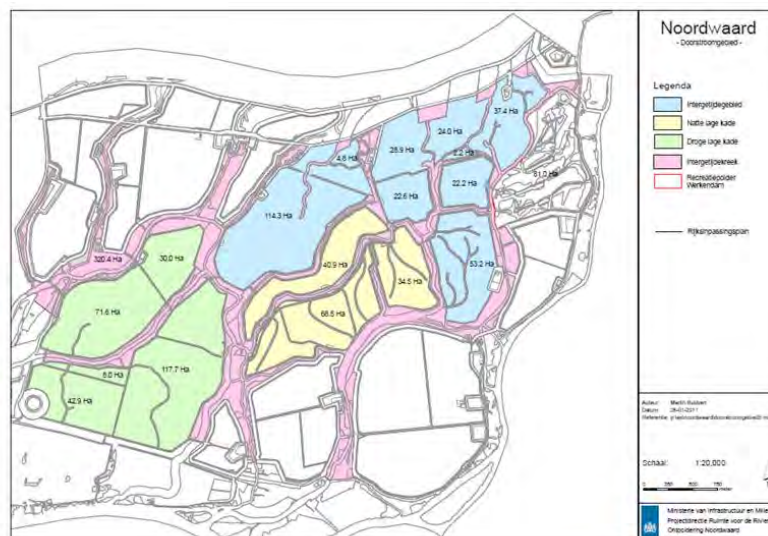
De Noordwaard leent zich goed voor vleesvee omdat er daarnaast een belangrijke akkerbouwtak is. Die kan de (overtollige) mest afnemen en bijdragen aan de verbouw van wintervoer voor het vleesvee. Het is de koppeling tussen enerzijds de natte lage kade polders/ inter-getijdengebied en anderzijds de droge lage kade polders/hoge kade polders, die de kracht is van een economisch en ecologisch duurzaam landgebruik voor de gehele Noordwaard. Het draagvlak hiervoor en de ambitie van de lokale blijvende ondernemers is onderzocht aan de hand van een wenszitting en daarvan wordt verslag gedaan in hoofdstuk 3.

Pachtprijzen en beheervergoedingen

Op basis van de technische analyse is een voorstel geformuleerd voor de pachtprijzen, c.q. beheervergoedingen. Onafhankelijk van deze technische analyse hebben de ondernemers in een eerdere bijeenkomst zelf prijzen genoemd in dezelfde orde van grootte. Er is daarmee overeenstemming vanuit zowel de technische invalshoek als die van de ondernemers over de genoemde pachtprijzen. Daarbij wordt opgemerkt dat de gebruiksvoorwaarden enigszins zijn aangepast ten opzichte van het R.I.P. De prijzen zijn:

Onderdeel Doorstroomgebied	Totale oppervlakte	Prijs / ha / jr.
Droge lage kade polders	270	€ 400,-
Natte lage kade polders	189	€ 50,-
Intergetijdengebied vlak	265	- € 200,-
Intergetijdengebied kreek	320	- € 200,-

Over de oppervlakten is her en der onduidelijkheid omdat verschillende kaarten in omloop zijn. Deze berekening is gebaseerd op de RIP kaart. Bij deze prijzen en een volledige toekenning hectares, kan het gebruik en beheer kostenneutraal worden uitgezet (netto jaarlijks resultaat + € 1110,- voor gehele gebied).

Kaart 2.2. Oppervlakteverdeling onderdelen Doortroomgebied Noordwaard (bron: PON 2011). Het gedeelte natte lage kade polders omvat ook de polders 22,6 en 22,2 ha, hier foutief gemarkeerd als Intergetijdegebied.

3 Ondernemen in het Doorstroomgebied Noordwaard

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van een verkenning onder de blijvende agrariërs in de polder over hun belangstelling voor beheer en gebruik van het Doorstroomgebied. Er is een pro-forma **wenszitting** georganiseerd, waarop de ondernemers hun belangstelling voor de verschillende onderdelen van het gebied kenbaar hebben gemaakt. De aangeboden voorwaarden voor inrichting, gebruik en beheer van de verschillende onderdelen zijn gerapporteerd in hoofdstuk 2 en de bijlage. Verspreid door dit hoofdstuk staan de portretten van de individuele ondernemers die willen participeren in gebruik en beheer van het gebied.

3.1 De landbouwontwikkeling van de Noordwaard

Na de inpoldering zijn er vanaf 1850 tientallen agrariërs neergestreken in de Noordwaard. Merendeels akkerbouwers, maar ook enkele (melk)veehouders. Vaak zijn de agrariërs elders uitgeplaatst, bijvoorbeeld vanwege ruilverkaveling of stads- en dorpsuitbreiding. Deze geschiedenis

Jaco en Aartjan Kant

“Wij willen graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat we schapen en koeien hebben (beheerders); we doen ook al natuurtechnisch gebruik (beheer) voor het waterschap, en we willen wel wat uitbreiden, het kan een verbreding voor ons bedrijf opleveren”.

verklaart dat de ondernemers een uiteenlopende achtergrond hebben en veelal nog maar een korte gemeenschappelijkheid. Sinds het hoge water van 1995 en de opkomst van de ontpolderingsplannen zijn enkele ondernemers vertrokken naar elders, bijvoorbeeld Jannezeand en Flevoland. Begin 2011 kan worden vastgesteld dat circa tien bedrijven - veelal met gebouwen op de hoge kadepolders - de komende jaren in de Noordwaard actief zullen blijven. Het dominante landgebruik blijft akkerbouw met een enkele melkveehouder en meerdere hebben vleesvee (koeien en schapen) als neventak. Onder de vleeskoeien treffen we Belgische Blauwe, Verbeterd Roodbont, Blondes Aquitaines aan en allerlei kruislingen. Enkele ondernemers hebben de hoofdinkomsten of belangrijke neveninkomsten uit arbeid elders. De akkerbouwers hebben een vrij divers bouwplan, met tarwe, aardappelen (1:3), bieten, cichorei, conserven, uien, graszaad, etc.

De ondernemers hebben overtuigd gekozen in de Noordwaard te blijven. De meeste bedrijven kunnen op de huidige locatie verder, enkelen zullen, omdat ze in het Doorstroomgebied zitten, naar een hoge kade polder moeten verplaatsen, bijvoorbeeld Middelste Kievitswaard of Vogelenzang.

Fam. A.C. Vermuë

“Wij willen graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat we wel van nieuwe uitdagingen houden, we voelen ons betrokken bij het gebied en willen graag een bijdrage aan het onderhoud ervan

3.2 Belangstelling van ondernemers

Er is een pro-forma wenszitting gehouden en voor deze zitting is iedere ondernemer uitgenodigd en allen (11 ondernemers) zijn op deze uitnodiging ingegaan. De groep van ondernemers is samengesteld uit diegenen die in de toekomst een bouwblok zullen hebben in de Noordwaard, aangevuld met een enkele ondernemer die nu grond pacht in de Noordwaard, dit kwijtraakt en het bouwblok (net) buiten de polder heeft liggen. Er is duidelijk met de ondernemers gecommuniceerd dat het om een onderzoek gaat en dat aan de resultaten wederzijds geen rechten kunnen worden ontleend.

Tijdens deze zitting hebben de ondernemers enkele vragen beantwoord:

- Welke deelgebieden en met welke omvang zou u willen gebruiken en beheren?
- Welk landgebruik staat u daarbij voor ogen?
- Hoe verhouden uw wensen zich tot uw bestaande bedrijf?
- Welke aanvullende voorwaarden zou u willen stellen?
- Welke risico's ziet u voor gebruik en beheer?
- Welke samenwerking hebt u nu in de polder en welke zou u willen ontwikkelen?

Hugo de Jong

“Leg de recreatie en het natuurbeheer, bij de agrariërs neer. Met goed boerenverstand, maken wij dan een mooi land”.

De voorwaarden die zijn meegegeven voor de gebieden staan in hoofdstuk 2, inclusief de beoogde pachtprizen.

3.2.1 Omvang en aard van de belangstelling

De belangstelling voor de hoeveelheid en het type gebied dat de ondernemers willen gaan beheren en gebruiken is weergegeven in tabel 3.1. De ondernemers zijn geanonimiseerd weergegeven met nummers.

Tabel 3.1 Belangstelling van de blijvende ondernemers in de Noordwaard voor beheer en gebruik van de onderdelen van het Doorstroomgebied.

Ondernemer	DLKP	NLKP	IGG
1	175	0	0
2	50	50	50
3	200	0	0
4	15	30	30
5	0	40	20
6	30	30	0
7	90	100	40
8	150	0	150
9	75	0	0
10	100	100	20
11	0	0	200
Totaal	885	350	510
Beschikbaar	270	189	584

In dit overzicht is er een grote overtekening van de droge lage kade polders, maar ook van de natte lage kade polders, terwijl het grote intergetijdengebied bijna is gedekt. Bij de intekening van de droge lage kade polders zijn ondernemers ervan uitgegaan dat akkerbouw en daarbinnen rooivruchten mogelijk zijn. Mocht dat niet kunnen dan valt die intekening lager uit.

Deze intekening geeft een duidelijke indicatie dat ondernemers bereid en in staat zijn om het gehele doorstroomgebied op een of andere manier in hun bedrijfsvoering een plek te geven en een deel van de ondernemers (4 van de 11) heeft voor al de drie gebieden ingetekend, waarbij onder meer het argument werd gebruikt *‘als je van de goede grond een deel wil hebben, moet je ook een deel van de mindere grond meenemen’*. Een drietal ondernemers beperkt de inschrijving tot de droge lage kade polders.

Cees Kant

“Wij willen graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat wij een binding hebben met het gebied en omdat het een bijdrage kan leveren aan ons bedrijf”

3.2.2 Ruimtelijke verdeling

De belangstelling van de ondernemers is bij wijze van vingeroefening 'vertaald' naar een daadwerkelijke toewijzing waarbij een drietal criteria zijn gebruikt:

- Zo veel mogelijk driepuntschakeling;
- Hoeveelheden tussen bedrijven minder variëren;
- Gronden zo dicht mogelijk bij bedrijfslocatie.

Het resultaat (tabel 3.2) laat zien dat er een evenwichtige verdeling mogelijk is waarbij de ondernemers uit het Noordwesten relatief iets verder moeten rijden voor de droge lage kade polders. Binnen de schaal van de Noordwaard mag dat geen doorslaggevend argument zijn of om een van de ondernemers te citeren: *"de drooglegging is veel belangrijker dan de afstand"*.

Tabel 3.2 Fictieve ruimtelijke en getalsmatige toewijzing van de belangstelling van blijvende ondernemers voor de gronden in de onderdelen van het Doorstroomgebied.

DLKP	Deelgebied	NLKP	Deelgebied	IGG	Deelgebied
30	De Zalm	0	-	0	-
25	De Zalm	30		50	
30	De Zalm	0	-	0	-
25	De Zalm	20	Donderwaard	30	
0	-	30	Eijerwaard	20	Kooiwaard
30	De Kroon	20		0	-
30	De Kroon	30		40	
40	De Kroon	30		150	
30	De Kroon	0	-	0	-
30	De Zalm	30	Donderwaard	20	Muggenwaard
0		0		200	
270		190		510	

Maatschap J. en A.A. de Boef

"Ik wil graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat wij runderen en schapen houden en ook de mogelijkheid hebben om te hooien, dus kunnen we met alle weersomstandigheden uit de voeten"

3.2.3 Landgebruik

De keuze voor een bepaald landgebruik bepaalt ook de keuze voor specifieke deelgebieden. Enkele akkerbouwers kiezen voor akkerbouw sec in de droge lage kade polders. Daarbij worden zij beperkt door het korte groeiseizoen. Zij noemen als mogelijkheid zomergerst (april-augustus), bieten en bonen. Ook staan zij open voor teelten ten behoeve van graasvee in de andere delen, waaronder te pletten tarwe, maïs of triticale. De benodigde machines zijn bij loonwerkers in de polder aanwezig. Een andere optie is om graszaad te verbouwen in de droge lage kade polders en deze na de oogst te laten volgen door begrazing met schapen. Het stro van het graszaad kan worden gebruikt als strooisel.

De vleesvee- en schapenhouders kiezen in wisselende verhoudingen voor een combinatie van droge lage kade polders, natte lage kade polders en/of inter-getijdengebied. Dat geeft de mogelijkheid om in de meest kwetsbare gebieden in de zomer te beweiden: natte lage kade polders en intergetijdengebied. Terwijl tegelijkertijd in de droge lage kade polders in de zomer voer kan worden geoogst voor de winter. Een alternatief is om het vleesvee voor de winter te verkopen en het daarop volgende jaar weer nieuw aan te kopen. Dat staat op gespannen voet met de noodzaak om een constante aanvoer van vlees te hebben met een constante kwaliteit.

Voor de natte lage kade polders zijn er meerdere opties voor landgebruik genoemd: naast vleesvee zijn er ook mogelijkheden om hier de jongveeopfok te doen voor de melkveehouder in of buiten het gebied. Ook hebben melkveehouders in toenemende mate belangstelling voor structuurrijk gras voor hun koeien en het gras van de natte lage kade polders voldoet daar wellicht aan gelet op de vereisten voor beheer en gebruik. De vraag is echter of de natte lage kade polders in de nazomer voldoende droog zijn om er voederwinning te realiseren.

Het landgebruik in het inter-getijdengebied is minder eenduidig, te meer daar er grote onzekerheden zijn over de variatie in drooglegging over de dag. Het is een voorlopige beoordeling en ondernemers denken daarbij aan de meest uiteenlopende activiteiten: energiegewassen, begrazen met zeer robuuste schapen of andere veesoorten.

Een viertal ondernemers noemde de mogelijkheid om verhuur van vakantiehuizen als nevenactiviteit te gaan ondernemen.

De conclusie is dat het door de 11 ondernemers beoogde landgebruik zich goed laat combineren in de driepuntskoppeling tussen (1) hoge kade polders of net buiten polder, (2) droge lage kade polders en (3) natte lage kade polders / intergetijdengebied, soms door dezelfde ondernemer, soms in samenwerking tussen ondernemers. (Beheer, onderhoud machines, stro/mest, etc.).

Maatschap J. en C. De Boef

"Ik wil graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat wij als bedrijf ook vee hebben naast akkerbouw en daarom grasland nodig hebben voor de schapen en koeien. Ook voor gebruik van ruwvoederwinning"

Christian van de Winden

"Ik wil graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat het zorgt voor een duurzame samenwerking in de Noordwaard"

3.3 Voorwaarden en risico's

Er zijn meerdere risico's gesignaleerd. Deze zijn mogelijk niet evenredig gespreid over het gebied en daarmee kan het invloed hebben op de deelnamebereidheid voor sommige onderdelen. Een voorbeeld daarvan is de mate van wilgenopslag die kan gaan optreden. Als risico's zijn door de ondernemers expliciet genoemd:

Drooglegging en waterbeheer

Gevraagd aan de ondernemers naar de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om in een eventueel aanbod te stappen, is er één voorwaarde die steeds als eerste de kop opsteekt: de drooglegging over de tijd (lees: seizoen). In aanvulling daarop is de dringende vraag of er voldoende wordt bemalen. Het water moet in het voorjaar in een zo kort mogelijke tijd van het land worden gemalen. Door zo snel mogelijk een droge situatie te creëren, is het mogelijk om snel het beheer te starten en de opslag van houtige soorten tegen te gaan.

Vestigingsvoorwaarden

Een andere voorwaarde die is genoemd is dat de ondernemers met de vestiging van stallen voor het vleesvee geen beperkingen krijgen opgelegd vanuit de Natura 2000 gebieden, c.q. de Biesbosch. Navraag bij de provincie Noord Brabant leert dat het weliswaar ook hier een probleem is, maar dat het hogere belang leidend kan zijn.

Infrastructuur

Belangrijk is ook hoe de infrastructuur wordt neergelegd. Welke afstanden moeten over welke wegen en dammen worden afgelegd. Er wordt een heel nieuw krekensysteem ingevoerd en wat betekent dat voor bedrijfstransporten? De ondernemers willen graag overleg over waar dammen en bruggen worden gebouwd.

Ganzen

Een serieus risico vormen de ganzen. Omdat in het beheer van de natte lage kade polders en het inter-getijdengebied wordt uitgegaan van een verdienmodel, is dat gebruik kwetsbaar voor het geval ganzen enorme hoeveelheden gaan begrazen in het voorjaar. Enerzijds kan het de druk afleiden van de ganzen op de hoge kade polders en de droge lage kade polders. Anderzijds leidt het wel tot een productiebeperking in de natte lage kade polders. En omdat dit deel formeel een natuurbestemming heeft, komt het niet in aanmerking voor een vergoeding uit het Faunafonds. Het is een van de factoren die moet worden meegenomen bij risico deling.

Pachtcontract

Ondernemers die hun bedrijf mede gaan aanpassen aan het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied hebben behoefte aan een bepaalde mate van zekerheid in tijd en prijs. Bedrijfsplannen en de financiering van bedrijven is afhankelijk van het langjarig perspectief dat mensen hebben. Dit wordt daarmee een van de succesfactoren voor de samenwerking met boeren.

Maatschap Baelde

"Ik wil graag deelnemen aan het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied omdat het past bij de bedrijfsvoering om het rendement te optimaliseren, de natte- en droge bekade polder voor vee + voedervoorziening en de getijde gebieden voor werk(arbeid).

3.4 Conclusies

Onder de gegeven randvoorwaarden (hoofdstuk 2 ontleend aan het RijksInpassingsPlan), is het mogelijk om de gronden van het Doorstroomgebied te verpachten aan de blijvende ondernemers in de Noordwaard. Een relatief grote belangstelling is er voor de droge lage kade polders. Als een evenwichtige toedeling wordt gemaakt binnen de hoeveelheid beschikbare hectares, staat het landgebruik over het gehele Doorstroomgebied gezien vooral in dienst van het vleesvee (runderen en schapen).

De belangrijkste randvoorwaarde voor het rendabele landgebruik is de drooglegging in het groeiseizoen. Vanwege de productieomstandigheden (geringe drooglegging) in de natte lage kade polders en intergetijdengebied, hebben de vleesveehouders voldoende ruimte nodig op de droge lage kade polders en de hoge kade polders om wintervoer te verbouwen. Naarmate dat beter is voorzien, is er meer kans op deelname in gebruik en beheer van de moeilijkere gebieden zoals de natte lage kade polders en het inter-getijdengebied. Een dergelijke interne voedselstroom voor het vee past in het streven naar het zoeken van regionale kringlopen in de landbouw.

Mevrouw Wikaart, conservator van het Biesboschmuseum

“Willem III was een koning met interesse in de landbouw. Willem I begon al met gebieden te verpachten/verkopen. Willem III besloot daarna dat er zoveel mogelijk grond omgevormd moest worden tot landbouwgrond. Dit speelde vanaf 1850. De dijken rond de polders waren nog steeds niet zo hoog dat het gebied permanent droog was. Bij hoog water liepen velen polders nog onder water, dit om problemen te voorkomen. Vanaf 1800 zijn er verpachtingvoorwaarden opgesteld. De Kroondomeinen zijn in 1972 overgedragen aan particulieren. Namen van boerderijen verwijzen nog naar de tijd dat de gronden in eigendom van de staat waren. Een aantal jaren na de aanleg van de Nieuwe Merwede is de Bandijk (1880) aangelegd, deze heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontsluiting van het gebied. Tot dan toe waren de landbouwgronden allemaal gelegen op afzonderlijke eilanden. Met de aanleg van de banddijk is er een verbinding over land naar de Biesbosch. Het dorpje 'Kievitswaard', aan de Banddijk dateert ook van die tijd. Als laatste belangrijkste keerpunt kan de ruilverkaveling van de Noordwaard, in 1970, genoemd worden. De nog altijd afzonderlijk herkenbare eilandjes werden aan elkaar gesmeed tot één groot geheel; polder 'Noordwaard'. De boeren in het gebied hebben 30 jaar geleden, bij de ruilverkaveling, te horen gekregen dat ze tot in de eeuwigheid in het gebied konden blijven. Ze hebben land moeten kopen en boerderijen moeten bouwen. De eeuwigheid heeft nu precies 35 jaar geduurd ... ”

4 Organisatie

4.1 Collectief versus rentmeestermodel

Vanaf het begin (2009) van de verkenningen naar gebruik en beheer van het Doorstroomgebied met de ondernemers in de Noordwaard is de vraag gesteld in hoeverre het beheer van het Doorstroomgebied collectief kan worden opgepakt. Immers, Rijkswaterstaat wil met één eindverantwoordelijke werken. Zo leefde de suggestie om een Agrarische Natuur Vereniging hiervoor in te zetten. Het onderzoek uit 2009 en ook dit onderzoek uit 2011 laat zien dat deze gedachte (nog) weinig draagvlak heeft onder de blijvende ondernemers. In de jaren van onderhandelen en toedelen van de gronden is men concurrent van elkaar geweest en dat schept geen basis voor zelforganisatie. In het advies van 2009 is het model van een Landgebruikscommissie als alternatief naar voren gebracht. Een Commissie die onafhankelijk opereert en die het vertrouwen heeft van alle betrokken partijen en dus ook dicht bij de ondernemers staat. Tijdens de wenszitting van 2011 is deze vraag opnieuw gesteld en daaruit komen twee modellen naar voren:

- Intermediaire gebiedsautoriteit die zorgdraagt voor toedeling van de gronden en begeleiding van de contracten. Deze lijkt veel op de Landgebruikscommissie.
- Staatsbosbeheer: enkelen geven aan ook te willen werken onder de verantwoordelijkheid van Staatsbosbeheer als hoofdaannemer.

Naar aanleiding daarvan is samen met de ondernemers een programma van eisen opgesteld voor een Gebiedsautoriteit en vervolgens zijn op basis van dat Programma van Eisen enkele organisatiemodellen ontwikkeld. Dit Programma van Eisen is mede gebaseerd op de resultaten van de wenszitting: deze maken duidelijk waarover een dergelijke autoriteit moet beslissen.

4.2 Programma van Eisen aan het organiseren van het beheer

De aard van de beslissingen

Gelet op het feit dat participanten zowel collega's als ook concurrenten zijn, ontstaat er een situatie vergelijkbaar met een landinrichting waarin toedeling van gronden plaatsvinden: omvang, locatie, e.d. In dit geval ligt het minder gevoelig omdat het gaat om toedeling van gebruik en niet van eigendommen. Anderzijds ligt er geen gedetailleerde waardebepaling van de gronden (opbrengend vermogen) om via een puntenstelsel toe te kunnen delen. Daarnaast is er in deze situatie sprake van veel onzekerheden over de uiteindelijke productieomstandigheden. Dat betekent dat de organisatie van beheer en gebruik vandaag onder andere voor de volgende **beslissingen** komen te staan:

- Criteria op basis waarvan toedeling gaat plaatsvinden. Over deze criteria moet overeenstemming zijn met de opdrachtgever, maar ze moeten tevens draagvlak hebben in het gebied. Daarom moeten deze criteria transparant worden opgesteld.
- De daadwerkelijke toepassing van de criteria, rekening houdend met de wensen en het aanbod van grondgebruikers, boeren, SBB, eventueel anderen.

- Zorgen voor monitoren van de economische resultaten over de komende jaren om te onderzoeken hoe de kosten en baten over de verschillende deelgebieden ruimtelijk zijn verdeeld. Als gebieden die eenzelfde pacht prijs hebben, een verschillend opbrengend vermogen blijken te hebben, moet daarvoor kunnen worden gecorrigeerd na een vooraf afgesproken periode.
- Monitoren van de risico's en hoe worden risico's die eenzijdig in bepaalde delen komen te liggen (en dus bij bepaalde ondernemers), verwerkt in het totale systeem van verevening. Denk daarbij aan de opslag van wilgen.
- Zorgen voor monitoren van de fysieke resultaten: wat wordt bereikt aan natuur en landschapswaarden, welke kansen blijven liggen?
- Zo nodig aanpassingen van voorwaarden voor pacht inclusief de prijzen.

De beslissingen kunnen een behoorlijke impact hebben op individuele ondernemers. Met name ondernemers die hun bedrijf (gedeeltelijk) afstemmen op het beheer en gebruik van het Doorstroomgebied, gaan substantiële investeringen aan (bijvoorbeeld stallenbouw) die pas over 30 jaar worden afgeschreven.

Programma van eisen

Gelet op deze taken, stelt dat de volgende **eisen** aan de uitvoeringsorganisatie en de uitvoerende mensen:

- Bestuurlijk vaardig, voor beslissingen moet er begrip en dus draagvlak zijn;
- Bindend vermogen;
- Transparant: laten zien welke beslissingen waarom worden genomen;
- Gevoel voor ondernemerschap in verband met de verdienmodellen;
- Zakelijk inzicht of dat inzicht (doen) verwerven;
- Technisch inzicht of dat inzicht (doen) verwerven;
- Onafhankelijk van de directe belangen van deelnemende beheerders en andere organisaties;
- Gezag tegenover en vertrouwen van de opdrachtgever;
- Effectief en efficiënt en zo laag mogelijke overhead;
- Zichtbaar in en kennis van het gebied, fysiek maar ook sociaal.

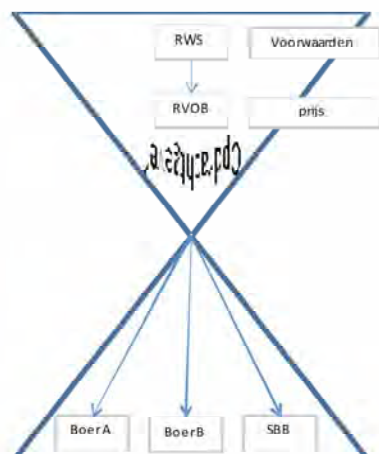
4.3 Model voor de organisatie

Gelet op het experimentele karakter van het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied, ligt het voor de hand om nu een voorlopige organisatie te ontwerpen, die gedurende de eerste periode 2015 – 2020 in staat is om een definitief programma, inclusief organisatie, voor gebruik en beheer van het Doorstroomgebied te maken. Er zijn twee varianten opgesteld voor de organisatie van het beheer. Bij model 1 wordt uitgegaan van de randvoorwaarden die door RVOB en RWS zijn opgesteld. Daarin wordt noodzakelijkerwijs de aansturing van gebruik en beheer van de droge lage kade polders gescheiden van die van de natte lage kade polders en inter-getijdengebied. In Model 2 wordt de aansturing van het gehele Doorstroomgebied in één hand gelegd met daarin weer varianten. Voor beide modellen geldt dat er een eenduidig opdrachtgeverschap en opdrachtnemerschap moet zijn.

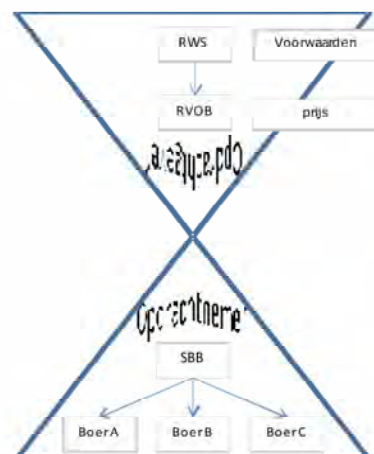
Model 1. Scheiden van landbouw- en natuurbestemming

De aansturing van gebruik en beheer van de *droge lage kade polders* gebeurt door het RVOB in opdracht en met de randvoorwaarden van RWS-ZH. De aansturing van gebruik en beheer van de *natte lage kade polders* en het *Inter-getijdengebied* gebeurt door SBB in opdracht van RVOB die het weer in opdracht doet en met de randvoorwaarden van RWS-ZH.

Model 1a. Beheer en gebruik van de droge lage kade polders

Model 1b. Beheer en gebruik van natte lage kade polders / inter-getijdengebied

Het voordeel van dit model is dat het binnen de bestaande afspraken relatief gemakkelijk is te realiseren, omdat dit model bekend is. Dit is ook de voorkeur van RWS-ZH.

Enkele kanttekeningen vanuit het Programma van Eisen zijn:

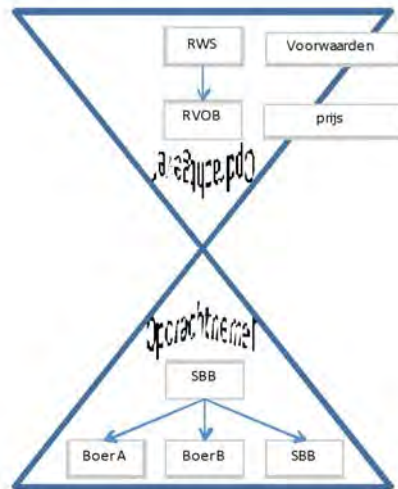
- De financiële verevening tussen de verschillende gebieden (landbouw- en natuurbestemming) vindt plaats op niveau van opdrachtgever (RVOB of RWS) en niet op niveau van opdrachtnemer.
- De relatie tussen verpachter en pachter is van zakelijke en niet bestuurlijke aard. Beide organisaties (RVOB en SBB) hebben een bestuur dat ver wegstaat van de participanten (ministers);
- Beide organisaties (RVOB en SBB.) hebben de opdracht om grond in pacht te geven bij openbare aanbesteding. Daardoor is het de vraag of er pachtbescherming kan worden gegeven. De complicatie is dan dat het voor ondernemers die investeren in gebruik en beheer van deze delen onzeker is of zij die investeringen voldoende kunnen terugverdienen.
- In dit model is er niet bij voorbaat een koppeling te maken tussen beheer en gebruik van alle type polders, de *driepuntschakeling*.

Model 2. Koppeling van landbouw en natuurbestemming

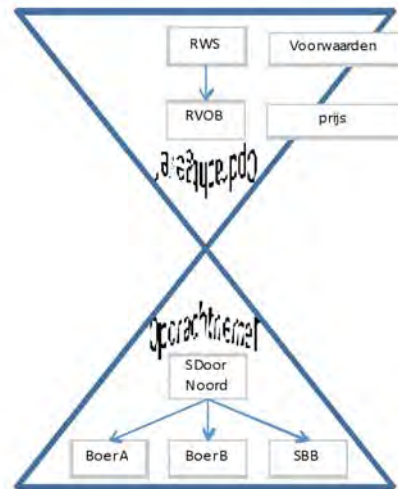
In dit model wordt beheer en gebruik van het *gehele* Doorstroomgebied in opdracht gegeven aan één organisatie. Daardoor kan er een geïntegreerd beheerplan (Collectief Beheer Plan) worden gemaakt voor het gehele gebied met daarin de toepassing van de *driepuntschakeling*. Het heeft als voordeel dat er een koppeling kan worden gelegd tussen gebruik en beheer van de moeilijk te beheren gebieden (natte lage kade polder en intergetijden) en dat van de droge lage kadepolders. De financiële verevening vindt nu plaats op niveau van opdrachtnemer.

Het probleem bij deze modellen is dat er sprake is van een *voorkeurspositie op voorhand* voor een bepaalde dienst, nl. beheer en gebruik van overheidsgronden. Dat is tegen de richtlijnen die RVOB heeft meegekregen van het Ministerie van Financiën. Vergelijkbare instructies gelden binnen de ZBO Staatsbosbeheer, maar daar lijken uitzonderingen mogelijk.

Model 2a. Beheer en gebruik van het Doorstroomgebied met SBB als onderaannemer

Model 2b. Beheer en gebruik van het Doorstroomgebied met een speciale stichting als onderaannemer

Het verschil tussen de twee modellen 2a en 2b is de aard van de opdrachtnemer:

Staatsbosbeheer als opdrachtnemer (2a):

- verevening van middelen blijft lopen via een overheidsorganisatie met geen bestuurlijke aanspreekpunt;
- (Verpachting gebeurt mogelijk via openbare aanbesteding).

Stichting de Noordwaard Stroomt Door (2b): een op te richten stichting / gebiedscoöperatie / andere juridische vorm met drie bestuursleden voorgedragen door resp. de natuurorganisatie (SBB), de boeren (i.s.m. ZLTO) en de overheid (RWS/Waterschap). Deze stichting geeft opdracht aan een rentmeester om samen met de ondernemers, terreinbeheerder en waterbeheerder, keuzes voor het Stichtingsbestuur voor te bereiden (zie categorie *beslissingen*). De voorzitter van de Stichting is de primaire opdrachtnemer namens alle beheerders (inclusief SBB) en opdrachtgever voor de rentmeester. In dit model staat de bestuurlijke component (het maatschappelijk middenveld) centraal. Om de modellen goed te kunnen beoordelen moet er samen met partijen een sterktezwakte analyse op worden losgelaten, inclusief een business case voor de transactiekosten.

4.4 Conclusies

Samenwerken in gebruik en beheer van de Noordwaard vraagt om onderling vertrouwen. De ondernemers staan positief tegenover samenwerken. Tegelijkertijd zijn velen nog aan het onderhandelen met Rijkswaterstaat over de toekomst, komt iedereen voor zichzelf op en wat de één krijgt toegewezen, krijgt de ander niet toegewezen. De voorwaarden voor een intensieve samenwerking zijn nog niet gerealiseerd. Dat moet gaan groeien in de toekomst.

Voor de aansturing van gebruik en beheer heeft een organisatiemodel dat de verantwoordelijkheid regelt voor het *gehele* Doorstroomgebied veruit de voorkeur. Tevens moet dat model het toelaten dat de gronden bij voorkeur kunnen worden toegewezen aan de blijvende ondernemers in de polder (of net daarbuiten). De beslissingen die worden genomen over het gebruik en beheer moeten een breed draagvlak hebben, juist om die samenwerking te kunnen laten groeien. Dat stelt specifieke eisen aan het proces van organiseren van gebruik en beheer.

RWS-ZH heeft als visie om de gedelegeerde opdracht voor gebruik en beheer neer te leggen te bij een bestaande intermediaire organisatie bijvoorbeeld in een combinatie van RVOB en SBB.

De ondernemers hebben besloten om zichzelf te organiseren, zodat zij een gesprekspartner vormen voor deze intermediaire organisaties en – op kortere termijn – ook de aannemer. Daarvoor is op 10 mei besloten een pachtersvereniging op te richten en de vereniging zoekt nu drie onafhankelijke dagelijkse bestuursleden die namens de leden de gesprekken kunnen voeren. Een adviseur van de boeren, Willem Dijkstra (zie bijlage 3) heeft het ongekende belang van dit samen optrekken benadrukt. Deze organisatievorm – een pachtersvereniging - kan op termijn doorgroeien naar een andere vorm, mogelijk in combinatie met andere partijen.

5 Beheer in ontwikkeling

In de ontwikkeling van een beheerorganisatie hebben tot op heden meerdere tegenstrijdigheden gespeeld. Enerzijds heeft de Bestuurlijke Begeleidings Commissie aangegeven dat zij graag zouden zien dat de blijvende ondernemers een rol krijgen in het beheer, anderzijds hanteert de overheid (RVOB) de instructie dat er geen sprake kan zijn van een voorkeurspositie, met uitzondering van Staatsbosbeheer. Enerzijds is er sprake van natuurdoelen voor het gebied, maar anderzijds is het geen EHS. Enerzijds willen ondernemers deelnemen aan het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied, anderzijds zijn zij in onderhandeling met RWS voor uitplaatsing. Deze tegenstrijdigheden remmen het nemen van initiatieven. Voordat de ondernemers zelf gaan investeren in de ontwikkeling van een organisatie voor beheer en gebruik, moet er een blijvend perspectief zijn met ruimte voor ondernemerschap. Om meer structuur te brengen in de ontwikkeling van een beheerorganisatie wordt voorgesteld om twee activiteiten te ondernemen:

5.1 Convenant: afspraken over samenwerking

Als partijen de ondernemers in de Noordwaard serieus nemen als toekomstige beheerders van het Doorstroomgebied, dan moet dat bestuurlijk worden vastgelegd met deze ondernemers in de vorm van een convenant. In dat convenant leggen overheid en ondernemers vast:

- De visie op beheer en gebruik van het Doorstroomgebied.
- De rollen die partijen daarin hebben.
- De intentie om *de ondernemers in samenwerking met Staatsbosbeheer* in de gelegenheid te stellen om het beheer en gebruik te gaan organiseren in de vorm van een Collectief Beheer Plan en een Statuut daarvoor.
- De inspanningen die iedereen gaat leveren om de organisatie tot een succes te maken.
- Resultaten die binnen een vastgestelde tijd worden bereikt.
- De aansturing van het proces om te komen tot deze beheerorganisatie.

Het ligt voor de hand dat de Bestuurlijke Begeleidings Commissie het initiatief neemt tot dit convenant in overleg met de maatschappelijke partijen: ZLTO en SBB.

5.2 Voorbereidingsprogramma

Voor de jaren 2011 – 2015 wordt een voorbereidingsprogramma ontwikkeld voor gebruik en beheer van het Doorstroomgebied. Dit voorbereidingsprogramma wordt opgesteld door de toekomstige participanten in beheer en gebruik, waarbij de volgende onderdelen als advies worden meegegeven:

- **Investeren in mensen en samenwerken tussen mensen**
Via gezamenlijke activiteiten ontwikkelt de groep toekomstige beheerders zich naar een situatie waarin voordelen voor samenwerken worden ervaren en opgepakt. Er groeit interesse in elkaar en daardoor groeit onderling vertrouwen. De te ondernemen activiteiten zijn: excursies, studiebijeenkomsten, gezamenlijke verkoopactiviteiten, collectieve inhuur van loonwerk, etc.
- **Gebiedsorganisatie.**
De Gebiedsorganisatie – in welke vorm dan ook - stuurt straks op beheer en gebruik. Er zit een bestuurlijke en management kant aan. Beiden moeten worden ontwikkeld in interactie met de ondernemers en SBB. Dit roept vraag op of SBB straks een rol speelt als medeondernemer óf als gebiedsautoriteit (model 2a of 2b)? Investeren in de ontwikkeling van deze gebiedsorganisatie de opdrachtgever, SBB en boeren samen is een optie.
- **Ontwikkelen van visie op inrichting, gebruik en beheer**
Er ligt materiaal om met de toekomstige beheerders te gaan werken aan visie op beheer, gebruik en inrichting, een soort Collectief Beheer Plan. Deze moet eerst worden uitgewerkt voordat er feitelijke toedelingen plaatsvinden. De basis voor de visie ligt in de twee verkenningen van de ondernemersgroep (2009 en 2011) en de ontwerp sessies uit het verleden. Nu een groep van beheerders (incl. SBB) bijna kan worden samengesteld is het noodzakelijk om een gezamenlijk vertrekpunt te kiezen voor een polder met een eigen visie op inrichting en beheer. Een belangrijk onderdeel van die inrichting is het waterbeheer: peilvakken, kunstwerken, verdelen van verantwoordelijkheden, e.d.
- **Deskundigheidsontwikkeling**
Er zijn meerdere onderwerpen die zich lenen voor deskundigheidsontwikkeling. Deze liggen zowel naar elkaar toe als naar ondernemers van buiten.
Onderwerpen die zich daarvoor lenen:
  - *Voercentrum* en andere manieren van samenwerking.
  - *Pure graze*: een vorm van graasbeheer waarbij tevens de organische stof in de bodem wordt versterkt. Dit is noodzakelijk vanaf 2011 voor de te verlaten akkergronden.
  - *Recreatie*: er zijn ondernemers die er interesse in hebben. Maar wat is straks de *selling point* in de polder? Rust? Weidsheid? Vogels? Er liggen voorbeelden in de Biesbosch en Tiengemeten.
  - *Gebiedsbranding*: Er zijn voorbeelden waar dit is of wordt ontwikkeld. Het is een onderdeel van het volgende item.
  - *Ketenontwikkeling* met potentiële afnemers in de streek: ontwikkelen van situatie specifieke Product Markt Combinaties.
  - *Leren van elkaar*: de ondernemers in de polder en SBB hebben een complementaire set van ervaringen met landgebruik die – mits bereid onderling te delen – in samenwerking een sterkere basis voor landgebruik zou kunnen betekenen (groeimodel).
  - ...

- **Gebruik vrijkomende gronden**

De aannemer is gestart in het gebied. Ondernemers hebben belangstelling voor gebruik van de grond. Dat is het eerste moment waarop de samenwerking kan worden ontwikkeld in de praktijk: toedeling, type landgebruik (pure graze), meedenken over slimme inrichting, etc.

5.3 Risico analyse

Nemen van eigen verantwoordelijkheid

Het ontwikkelen van een arrangement voor gebruik en beheer van het Doorstroomgebied met individuele ondernemers en een beheerorganisatie heeft tot op heden een vrijblijvend karakter. Gaandeweg worden echter verwachtingen gewekt en het is belangrijk om stap voor stap steeds hardere afspraken met elkaar te maken. In eerste instantie is dat een convenant.

Dat is nog een procesafpraak waarbij nog geen contractvorming optreedt. Maar door het convenant bestuurlijk te borgen zijn het geen vrijblijvende afspraken. Het vraagt partijen om zich te verbinden aan elkaar, ieder in zijn/haar eigen rol.

Omgevingscondities

Het verleden heeft op meerdere plaatsen laten zien dat modelmatig kan worden benaderd wat de feitelijk hydrologische situatie gaat worden, maar soms is de praktijk weerbarstiger. Er kunnen afspraken worden gemaakt over gebruik en beheer op basis van de condities zoals neergelegd in dit advies. Tegelijkertijd is het nodig om een scenarioanalyse te maken voor gevallen dat de feitelijke hydrologische situatie substantieel gaat afwijken van de verwachte situatie. Het gaat om een gevoeligheidsanalyse voor de voorspelde overstromingslast (dagelijks, seizoenaal) en de consequenties voor opbrengend vermogen van de grond. Tot op heden wordt er bijvoorbeeld vanuit gegaan dat gras na 100 dagen inundatie weer verder groeit. Maar wat als dat niet gebeurt, dus het gras doodgaat of in ieder geval een zware terugslag heeft? Er is geen onderzoek beschikbaar dat daarover een voorspelling kan doen.

Zo lijkt het beheer voor het Doorstroomgebied op dat van de Sliedrechtse Biesbosch of de Korrendijkse Slikken, maar in de praktijk zijn de omstandigheden in de Noordwaard straks anders. Het Doorstroomgebied is klei met een beperkte drooglegging en langdurige inundaties. Dat pakt anders uit. Gedurende dit project is een virtuele tour gemaakt langs enkele gebieden langs de rivier en die laten allen zien dat elk gebied anders is en de Noordwaard is echt een experiment.

Vestiging van beheer naast Natura 2000 gebied

Ondernemers die investeren in het beheer moeten de zekerheid hebben dat ze op een zo kort mogelijke termijn vergunningen kunnen verwerven voor de stallen in het gebied. Dan moet de onzekerheid over de Natura 2000 beperkingen snel en hard worden weggenomen.

Private investeringen

Ondernemers gaan zich voorbereiden op gebruik en beheer. Dat betekent dat zij investeren in de veestapel, de stallen, in eigen kennis en ervaring. Het is voor de ondernemers van groot belang dat zij het risico kunnen overzien en dat risico kunnen zij niet alleen inschatten. Zij hebben daarvoor betrouwbare afspraken nodig met de opdrachtgever en moeten de consequenties van hun keuze goed overzien, omdat zij te maken gaan krijgen met productieomstandigheden die zij ook nog niet kennen.

Natuurwaarden

De natuur en landschapswaarden zullen zich dankzij de nieuwe inrichting vanzelf ontwikkelen. Voor de realisatie van beheer en gebruik is uitgegaan van verdienmodellen en die houden geen rekening met onverwachte en ongenode grazers zoals ganzen. Komen die in het natuurgebied massaal voor, dan moet daar een terugval optie zijn omdat de verdienmodellen daarin niet voorzien.

5.4 Conclusies: samen de onzekerheid tegemoet

Het gebruik en beheer van het Doorstroomgebied van de Noordwaard kan niet worden vastgelegd in een blauwdruk. Verrassingen in de toekomst zijn er per definitie. De samenwerking tussen opdrachtgever en opdrachtnemer moet groeien naar een partnership waar beiden trots op willen zijn. Dat kost een inspanning van beide zijden. Vertrouwen komt te voet en die wandeling, dat avontuur willen alle partijen aangaan. Daarbij hoort een programma en bestuurlijk gedragen afspraken. Wat aan de keukentafel, langs de sloot, aan het water en op het erf wordt ontwikkeld, heeft steun en goedkeuring nodig op bestuur en managementniveau. Dat goed organiseren kost bestuurlijke moed, tijd en geld en dat moeten alle partijen er ook in kunnen en willen investeren. Onzekerheden zijn niet in regels te vangen, wel in menselijke samenwerking.

Bijlage 1 Functionele eisen voor de deelgebieden van het Doorstroomgebied _____

Bron: Rijksinpassingsplan

Droge laag bekade polders: *agrarisch met waarden*

Gebruik

- Gebruik mogelijk van 1 april – 31 oktober
- In principe agrarisch grasland, is meer erosiebestendig;
- Andere vormen van agrarisch gebruik sluit het Rijksinpassingsplan niet uit.

Landschappelijke waarden

- Lage natte graslandvegetaties met panoramische vergezichten

Natuurwaarden

- Productiegraslanden
- Verwachting is dat het de ganzen van de hoge kade polders kan wegtrekken;
- Natuurvriendelijke oevers met oeverbegroeiing en oevergebonden fauna langs de sloten;
- De sloten met watervegetaties en watergebonden fauna zelf;
- Nieuw aangelegde kreekrestanten met oeverbegroeiing;
- In de winterperiode overwinterende watervogels voor foerageren en verblijven;

Conditie

- Onderlopen en meestromen: gemiddeld 30 dagen per jaar
- Waterhuishoudkundige beheer afgestemd op landbouw
- Maximale hoogte vegetatie van november tot maart = 30 cm
- Drooglegging van 60 cm ± 10 cm
- Bewerkingsmogelijkheden bijsturen via peilbeheer
- Bemesting met vaste mest toegestaan
- Afrastering toegestaan

Natte laag bekade polders: *natuur*

Natuurwaarden

- Natte natuurlijke en halfnatuurlijke graslandvegetaties
- Weidevogels en foeragerende watervogels in de zomer
- In zomer mogen meer ruigtes ontstaan, maar in de winter moet het < 30 cm zijn
- Grote groepen watervogels
- Natuurvriendelijke oevers met oeverbegroeiing en oevergebonden fauna langs de sloten;
- De sloten met watervegetaties en watergebonden fauna zelf;
- Nieuw aangelegde kreekrestanten met oeverbegroeiing;
- In de winterperiode overwinterende watervogels voor foerageren en verblijven

Condities

- Gemiddeld ruim 100 dagen per jaar onder water
- Waterstand 0 – 70 cm boven maaiveld
- Doorlegging in de zomer 30 cm ± 10 cm
- Afrastering toegestaan
- Bemesting niet toegestaan
- Bewerkingsmogelijkheden bijsturen via peilbeheer

Gebruik / beheer

- Als grasland, beheer met grote grazers: agrarisch of natuur
- Gebruik mogelijk van 1 april – 31 oktober

Intergetijdegebied: natuur**Natuurwaarden**

- Open water, moeras en grasland
- Flora en fauna gekoppeld aan permanent water, w.o. watervogels
- Natte natuurlijke graslandvegetaties
- In zomer mogen meer ruigtes ontstaan, maar in de winter moet het < 30 cm zijn

Condities

- Wisselende waterstanden per dag en seizoen
- Waterstanden niet regelbaar
- Afrastering toegestaan
- Bemesting niet toegestaan

Beheer

- Gestuurde begrazing waarbij de intensiteit wordt afgestemd op de fysieke mogelijkheden en de vegetatiekundige ontwikkeling.
- Aanvullend wordt het maaien van riet voorzien.

Uitzondering op hydraulische eisen:

- Stroomluwe delen: kunnen rietmoerassen zich ontwikkelen
- Hogere delen: zachthoutoobos of wilgenvloedbos

Prijzen

Op grond van de condities (handicaps) en vergelijkbare gebieden, is een indicatie gemaakt van een redelijke pachtprijs (/ha/jr.) voor de verschillende gebieden:

Type gebied	Pachtprijs
Droge lage kade polders (DLKP)	+ € 400,-
Natte lage kade polders (NLKP)	+ € 50,-
Intergetijdegebied	- € 200,-

Een + betekent betalen en een – betekent ontvangen. Als deze budgetten worden toegepast komt er om en nabij een neutraal resultaat uit, waarbij er ook nog wat middelen overblijven voor de transactiekosten.

De enige knop waar aan is gedraaid t.o.v. het RIP is de drooglegging. Deze is enigszins verbeterd om een beter resultaat te bereiken. Als deze worden toegepast, betekent het wel dat er binnen de type polders afzonderlijke en meerdere peilvakken komen. De hoogteverschillen binnen de natte lage kade polders lopen op tot 70 – 80 cm.

Bijlage 2 Evaluatie van natuurbeheertypen van toepassing voor Doorstroomgebied _____

De omgevingscondities en de beschrijving van de inrichting van de natte lage kade polders en het Intergetijdengebied het RIP zijn vertaald naar mogelijke beheertypen uit de Index Natuur en Landschap. Het doel daarvan is om een beeld te scheppen van de toekomstige natuurlijke vegetaties, de beheerwerkzaamheden die daarbij in beeld komen en het relatieve aandeel van de kosten voor de werkzaamheden. Deze evaluatie is gebruikt voor de analyse van voorwaarden voor landgebruik uit hoofdstuk 2.

N 01.03. Mozaïek van rivierlandschap

Uit de Index: Rivier- en moeraslandschap omvat enerzijds de gebieden langs rivieren waar de waterdynamiek van de rivieren en successie in combinatie met integrale begrazing door grote grazers het landschap bepalen en anderzijds veen- en kleigebieden waar waterstandfluctuaties, hoogteverschillen, successie en integrale begrazing het landschap bepalen. Langs de rivieren gaat het ook om kleine in het overstromingsbereik van de rivier liggende gebieden die tezamen langs een rivier een landschappelijke eenheid vormen.

De werkzaamheden voor dit beheertype zijn:

- Verzorgen van het beheersveen (50% van de kosten)
- Verzorgen van rasters (30% van de kosten)
- Verwijderen van ongewenste vegetatie (10% van de kosten)

Toepasbaarheid Doorstroomgebied Noordwaard: Dit beheertype is bij hoog dynamische delta natuur het meest voor de hand liggend en wordt langs de rivieren toegepast. Het gaat met name om proces beheer. Voor de natte lage kade polders wordt uitgegaan van patroon beheer van grasland. De natte lage kade polders hebben een in tijd specifiek vastgelegde periode van (lange) inundatie en daar mag zich bovendien geen opgaande begroeiing ontwikkelen. Verwacht mag worden dat de kosten voor verwijderen van ongewenste vegetatie relatief hoger uit zullen vallen, gelet op de waterveiligheidseisen.

N 04.02. Zoete plas

Uit de Index: Kanalen met stromend water, oude stroomgeulen en kreken in het laagveen- en kleigebied worden tot zoete plas gerekend. Het kan gaan om meren, plassen, wielen, kolken en dobben, maar ook om relatief smalle, trek- of petgaten, vaarten, kanalen en afgekoppelde rivierarmen. De stroming in het water is meestal niet groot, maar wind en peilverschillen tussen verschillende waterlichamen kunnen wel stroming veroorzaken.

De werkzaamheden voor dit beheertype zijn:

- Onderhouden van dammen, bruggen e.d. (70% van de kosten)
- Maaien van slootkanten (15% van de kosten)

Toepasbaarheid Doorstroomgebied Noordwaard: voor de kreken zelf (alleen het waterlichaam) is dit een geschikt type. De kreken worden omgeven door een combinatie van graslanden en rivierbegeleidend bos (dit laatste uitsluitend parallel aan de doorstromingsrichting), dat dagelijks kan onderstromen, afhankelijk van de hoogteligging van de kades rond de kreken.

N 09.01. Schor of kwelder

Uit de Index: De laagste delen worden dagelijks overstroomd door water, de hogere delen slechts af en toe. Bodemdeeltjes die bij iedere overstroming met hoogwater achterblijven vormen schor of kwelder. De rivieren voeren slib aan en het water van de schorren in de estuaria kan brak zijn. Schorren hebben meer hoogte verschil dan kwelders, de hoge delen van het schor zijn zandig, de lage delen bevatten juist heel veel slib. Begrazing en overstroming met sedimentatie van zand en slib zorgen er voor dat deze natuurlijke graslanden niet door ruigten overgenomen worden.

De werkzaamheden voor dit beheertype zijn:

- Maaien en afvoeren van de vegetatie (15% van de kosten)
- Verzorgen van het beheersveen (66% van de kosten)
- Verzorgen van rasters (11% van de kosten)
- Verwijderen van ongewenste vegetatie (5% van de kosten)

Toepasbaarheid Doorstroomgebied Noordwaard: de vraag is hoe snel er hoogteverschillen in het inter-getijdengebied zullen ontstaan. De kosten van verwijderen van ongewenste vegetatie zijn aan de lage kant, gelet op de strikte doelstelling van waterveiligheid.

N 12.04. Overstromingsgraslanden

Uit de index: Overstromingsgrasland omvat korte grazige vegetaties en kan gezamenlijk met ziltgrasland voorkomen. Het komt ook voor in kleigebieden, het rivierengebied of in het laagveengebied en wordt vrijwel jaarlijks langdurig overstroomd in het voorjaar door oppervlaktewater of door uittredend kwelwater. Zilt- en overstromingsgrasland wordt niet bemest tenzij sprake is van zodanige aantallen broedende weidevogels dat ook rangschikking onder vochtig weidevogelgrasland gerechtvaardigd is.

De werkzaamheden voor dit beheertype zijn:

- Maaien en afvoeren van de vegetatie (30% van de kosten)
- Verzorgen van het beheersveen (20% van de kosten)
- Verzorgen van rasters (10% van de kosten)
- Verwijderen van ongewenste vegetatie (10% van de kosten)
- Onderhoud van watergangen, verwijderen slootmaaisel (25% van de kosten)

Toepasbaarheid Doorstroomgebied Noordwaard: als alternatief voor N 01.03 voor de natte lage kade polders ligt deze voor de hand. Gelet op de ondergrond zal echter in deze polders pas op langere termijn een meer diverse vegetatie ontstaan, mede afhankelijk van de aanvoer van slib door inundatie (bemestend) en de drooglegging en beheer. Omdat er de voorkeur is om dit onderdeel te beheren met vleesvee, zal een soortenrijke vegetatie zeker langere beheertijd vragen.

Begrazing verhoogt wel lokaal de structuur en daarmee ook de soortenrijkdom.

N 14.01. Rivier of beekbegeleidend bos

Uit de index: Rivier- en beekbegeleidend bos omvat bossen welke periodiek overstroomd worden onder invloed van hoge rivier- of beekwaterstanden, zoals oobossen en beekbossen of onder directe invloed staan van vrijwel permanent uittredend grondwater, zoals bronbos. Veel van het Rivier- en beekbegeleidend bos is ontstaan uit voormalige grienden in de Biesbosch en langs de grote rivieren, die hun economische betekenis hadden verloren. Recente bossen zijn vaak spontaan ontstaan uit opslag na klei of zandwinning. Rivier- en beekbegeleidend bos is van belang voor diverse soortgroepen, zoals broedvogels, mede door het (vaak) weelderige en ontoegankelijke karakter. De bever is kenmerkend voor Rivier- en beekbegeleidend bos direct aan oevers.

De *werkzaamheden* voor dit beheertype zijn:

- Inspectie van veiligheid en onderhoud van paden (100%)

Toepasbaarheid Doorstroomgebied Noordwaard: langs de kreken zal zich een dergelijk bos gemakkelijk kunnen vestigen en is het ook toegestaan voor zo ver het parallel loopt met de stroom van het water. Kreken die er dwars opstaan en ook delen verder weg van de kreek zullen als grasland in beheer gehouden moeten worden. Dat vraagt relatief om veel inspanningen gegeven de langgerekte vorm van de graslanden.

Beheerkosten voor de verschillende beheertypen (prijzen 2011):

Beheertype	Prijs / ha / jr.
N 01.03 Rivier- en moeraslandschap	€ 116
N 04.02 Zoete plas	€ 45
N 09.01 Schor of kwelder	€ 110
N 12.04 Overstromingsgrasland	€ 484
N 14.01 Rivier en beekbegeleidend bos	€ 34

Bijlage 3 Verslag workshop

Doorstroomgebied Noordwaard_____

Datum: 12 januari 2011

Locatie: De Kwinter – Werkendam

Aanwezig: C. Kant, A. Roubos, J. Kant, J. Baelde, C. Van Winden, A. Vermue, A. De Boef, J. De Boef, J. De Jong, W. Dijkstra ((Voorzitter van de Federatie Vleesveestamboeken Nederland), J. Van de Aa (ZLTO), W. Dijkman en E. Hees (CLM)
Afwezig met bericht: P. Ippel, J. Janse, M. Brouwer (SBB).

Voorstelronde

1. Willem Dijkstra (Oosterhesselen, Drenthe). Zoon van een Blaarkophouder, later bedrijfsleider op een proefbedrijf in Wageningen en weer later op Spaarnwoude bij Amsterdam. Verantwoordelijk voor graasbeheer op 2800 hectare, ingevuld met melkveehouderij en zoogkoeien (450 Limousins). Pijlers van Spaarnwoude waren: natuurbeheer en recreatie; verkoop van vee en vlees; fokkerij van Limousins. Ook werden verschillende staltypen uitgetest. Als bezoekersboerderij kwamen wel 100.000 bezoekers per jaar. Na aanleg van de 5^e baan van Schiphol als voor Willem de IJl af en vertrok hij naar Drenthe. Hij is nu 3 jaar voorzitter van de Federatie van Vleesveestamboeken, 9 in totaal. De federatie behartigt overkoepelende belangen zoals tentoonstellingen, dierziekten, terugdringen keizersneeuws, Beter Leven Label, e.d.
2. C. Kant: ca. 40 hectare, akkerbouw en vleesvee (Belgische Blauwe)
3. A. Roubos: ca. 35 hectare, akkerbouw en vleesvee (Verbeterd Roodbont)
4. J. Kant: ca. 55 hectare akkerbouw, schapen en enkele vleesvee (Blondes Aquitaine)
5. J. Baelde: ca. 40 hectare akkerbouw, ca. 20 hectare dijken/schapen, recreatietak.
6. C. Van de Winden: ca. 100 hectare melkvee (Fries Hollands, Blaarkop, Fries roodbont)
7. A. Vermue: ca. 140 hectare akkerbouw.
8. Boef: ca. 40 hectare, schapen en zoogkoeien (Blondes Aquitaine)
9. De Jong: melkveehouderij in Alblasserwaard en akkerbouw in Noordwaard.
10. Boef: zoogkoeien en vleesstieren (van alles door elkaar).

Discussie:

Uit de discussie komen de volgende punten naar voren:

- De bereidheid echt iets op te pakken wordt gehinderd door de voortdurende onduidelijkheid van de kant van de overheid/RWS. Bijvoorbeeld over drooglegging en wel/niet akkerbouw in de droge lage kadepolders. Het beste is nu als groep een concreet aanbod te doen aan RWS/RVOB waarop deze in feite geen nee meer kan zeggen. Vandaar ook de wenszitting van 21 januari a.s.
- Beheer betreft niet alleen begrazing, ook sloten/kreken, landschapselementen, kunstwerken, etc. Dat zou ook in het aanbod duidelijk moeten worden.
- Gevolgen van nabijheid Natura2000 (Nat.Park de Biesbosch) voor nieuwe veehouderijprojecten in Noordwaard: CLM trekt dit na⁸.

---

⁸ De stikstofgevoelige gebieden binnen de Biesbosch zijn de stroomdalgraslanden, aan de overkant van de Merwede (provincie Zuid-Holland). De N-depositie is nu al te hoog, onder andere vanwege één bestaande bron in de Noordwaard. Toch denkt men bij DLG dat dit project mogelijk moet zijn, gegeven het hogere belang (waterbeheer) en de mogelijkheden binnen de Brabantse Stikstofverordening, die een N-bank kent en ruimte

- Vee moet 's winters binnen.
- De combi van grond in de verschillende gebieden is cruciaal.
- 2013 gaan meeste toeslagrechten er af -> sobere stallen/groterschalig/vlees met meerwaarde/egaal product worden dan dus steeds belangrijker.
- Milieukeur voor vleesvee in de maak.
- Bestaat er een meerjarenraming bij RWS voor beheer??
- Regionorm voor pacht is 660 euro per ha.
- Oppassen: bij bestemmingswijziging Landbouw naar Natuur: toeslagen indikken/meenemen!
- Bij drooglegging van 20 cm is geen sprake van landbouwkundig gebruik en kan dus ook geen sprake zijn van Pachtrecht. Benoem het trouwens geen negatieve pacht maar beheersvergoeding (vergelijkbaar met Waterschap).
- Criteria vleesvee keuze: zelfredzaamheid, verkrijgbaarheid, marktwaarde. Volgens Dijkstra kom je dan uit bij Limousin, Blondes en eventueel Piemonteese.

---

kan toewijzen die vrijkomt door vertrekkers/stoppers. Straks moet alles conform de PAS zijn.

Bijlage 4 Verslag workshop

Doorstroomgebied Noordwaard__

Datum: 16 februari 2011

Locatie: De Kwinter – Werkendam

Aanwezig: C. Kant, A. Roubos, J. Janse, J. Baelde, C. Van Winden, A. Vermue, A. De Boef, J. De Jong, W. Dijkman en E. Hees (CLM)

Afwezig met bericht: P. Ippel, J. de Boef, J. van der Aa, M. Brouwer (SBB).

Doel van de avond

- Delen van de conclusies aan de hand van de wenszitting;
- Bespreken van de hoofdlijnen van de rapportage, visie op gebruik en beheer Doorstroomgebied
- Voorstellen voor vervolg

Resultaten wenszitting

Inschrijvingen

De resultaten van de wenszitting laten zien dat onder de aangeboden voorwaarden voor alle drie de gebieden voldoende inschrijvingen zijn. Echter de Droge Lage Kade Polders zijn 300% overschreven. De vraag is hoe je in de toekomst omgaat met een dergelijke overintekening. Zoek je een hoogste bieder of koppel je het aan de toezegging dat je ook de mindere goede delen van het Doorstroomgebied gaat beheren? De hoogte van de pacht voor de DLKP is aantrekkelijk zo lang je er akkerbouw op kan plegen. Mag er alleen maar grasland, dan is die prijs minder aantrekkelijk en zal er geen overintekening plaatsvinden.

Voor het Inter-getijdengebied geldt eigenlijk hetzelfde: zo lang er voldoende voor wordt betaald, willen de boeren het wel beheren, maar het kost gewoon geld. Schapen houden op die locatie kan, maar dan met aangepaste schapen (hebridean). Zij zijn sterk genoeg ervoor, maar brengen weinig op. Een andere mogelijkheid is om na te gaan of er iets kan worden gedaan met biobrandstoffen.

Een belangrijk deel van het IGG is het krekensysteem. Daar ligt veelal grasland omheen en kan door boeren worden beheerd: specifiek beweiding. Wel veel afrasteringskosten.

Risico

Het belangrijkste risico blijft de afwatering en de daarmee samenhangende drooglegging. Daarnaast speelt de vraag van ziekten onder het vee en plots opkomende gasten zoals ganzen die niet voor hun diner betalen. Vervolgens dienen zich vragen aan over de mestboekhouding. Hoe mag welke grond worden meegeteld? En Natura 2000, kan dat de vestiging van stallen onmogelijk maken?

Samenwerking

De combinatie van akkerbouw en vleesvee biedt perspectieven voor voerteelt en mestafzet. Schapen beweiding is ook interessant voor boeren die geen schapen hebben. Graszaad teelt is goed te combineren met beweiden na de oogst.

Criteria voor een goed bod

Belangrijk is of er voldoende bereidheid is om ook de minder gunstige gebieden te gaan beheren en gebruiken. Verder moet er continuïteit gegarandeerd zijn in het beheer. Daarnaast mag gevraagd worden dat beheerders deskundig zijn en ervaring hebben met beheer van dit soort gebieden of die willen en kunnen ontwikkelen.

Ruimtelijke kwaliteit

Dit is een moeilijk begrip: wat iedereen eer mooi aan vindt, bijvoorbeeld zoals het nu is: afwisseling van bomen, akkers, bossen, weggetjes, etc. Deze kwaliteit kan worden versterkt als er meer kreken liggen die goed worden beheerd.

Vervolg

Inrichting: vanaf dit voorjaar gaat de aannemer aan het werk om de zaak in te richten. Hij zal de vrijkomende gronden uitgeven. De geleidelijke overgang van akkerbouw naar grasland zal via maatwerk plaatsvinden. Veel valt er niet over te zeggen, hangt af van de aannemer en de opdracht die hij heeft gehad.

Organisatie

Voor de organisatie is een gebiedsautoriteit van belang die een vertrouwenspersoon aanstelt. Die moet er snel komen. De eisen die aan deze organisatie worden gesteld zijn:

- Relatief onafhankelijk
- Eerlijk
- Geen belang in het gebied
- Diplomatiek
- Transparant
- Verbindend leiderschap
- Bestuurlijk bekwaam
- Affiniteit landelijk gebied
- Sancties kunnen geven
- Schouw kunnen organiseren --> extern --> moet geaccepteerd worden
- Er moet beroep mogelijk zijn. Meerogige besluitvorming.
- Stevigheid naar 2 kanten

Ontwikkeltraject

De eerste stap naar goede afspraken over organisatie en beheerplan is het opstellen van een Convenant met alle partijen. Die is weliswaar niet juridisch bindend, maar wel bestuurlijk. Het is niet vrijblijvend. In dat convenant kunnen zaken worden neergelegd zoals hierboven benoemd.

Het is een convenant waar de ondernemers achter staan en die een instantie namens hen ondertekent, bijvoorbeeld de ZLTO. Daarnaast tekenen overheden en SBB.

Daar moet ook iets inkomen over hoe de Gebiedsautoriteit wordt gefinancierd.

Opbouw visie

- Functies en landgebruik
- Hoe groot de belangstelling is
- Profiel van de ondernemers
- Visie op organisatie
- Hoe verder?

CLM Onderzoek en Advies

Postadres

Postbus 62
4100 AB Culemborg

Bezoekadres

Godfried Bomansstraat 8
4103 WR Culemborg

T 0345 470 700
F 0345 470 799

www.clm.nl